

A magyar segédigék rendszere

1. Az ige és a ni-alak kapcsolata

1.1. Dolgozatunk tárgya

Dolgozatunk olyan magyar mondatokról szól, melyekben a ragozott ige mellett egy *-ni* toldalékos alak is szerepel. Az ige fogalmába beleértjük a névszó + kopula felépítésű összetett igéket (*kénytelen volt*, akár \emptyset kopulával is: *kénytelen*). A *-ni* toldalék után személyragok is állhatnak (*úsznom*). A következő példákban az igéket kiemeltük:

- (1) *Előd hokizni hívta a fiúkat.*
- (2) *Az egyik mama visszajöött reklamálni.*
- (3) *Bélusnak muszáj a felelősséget vállalnia.*
- (4) *Az őrmester élvezni látszott a helyzetet.*
- (5) *Kötelesek lennének megmotozni őt is.*
- (6) *Egy közgazdásznak szabad változtatni a nézetein.*
- (7) *Az öregek rá fognak jönni a csalásra.*
- (8) *Értesítenünk kellett az örökösöket.*
- (9) *Károly tündökölni akar.*

A továbbiakban a *-ni* toldalékos alakot egyszerűen *ni*-alaknak nevezük.* Célunk megvizsgálni: milyen kapcsolatokat alkot a *ni*-alak a ragozott igével. Feltételezzük, hogy a *ni*-alak melletti igék egy része segédige; ezeket keressük.

Az „ige + *ni*-alak” szerkezetnek általában egyetlen cselekvője van: ez alanyesetben (illetve néha *-nak/-nek* raggal) áll. Van azonban az igéknek egy csoportja, melyek mellett a *ni*-alaknak saját külön cselekvője van (*hallom őt énekelni*), azaz a szerkezet két cselekvőjű: *hall, lát, küld, hoz, hagy, hív* stb.¹ A *ni*-alak alanya ilyenkor tárgy esetbe kerül.² Mivel egy igei csoportnak nem lehet két alanya, a „kétcselekvőjű ige + *ni*-alak” kapcsolat nem elemezhető egyetlen igei csoportként, sőt, egyetlen mondatrészként sem. A kétcselekvőjű mondat ragozott igéje nem lehet a másik (a *ni*-alakban álló) igének segédigéje. Az ilyen szerepű igéket csak kontrollcsoportként tartjuk meg vizsgálatunkban.

* Szakkifejezéseink jegyzékét l. a tanulmány végén.

¹ Ezek az igék kaphatnak *-lak/-lek* ragot intranszitiv *ni*-alak mellett is: *hallottalak szuszogni* (de: **utállak szuszogni*). A *ni*-alakkal jelölt cselekvést a *segít* és a *hív* esetében a két alany együtt is végezheti.

² Kivétel: *segít*, ahol *-nak/-nek* ragot kap.

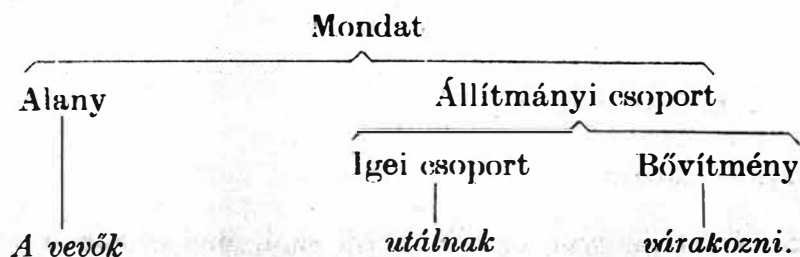
1.2. Saját elképzelésünk és a hagyományos gyakorlat

1.2.1. Saját elképzelésünk

Az a föltevésünk, hogy az ige és a ni-alak kapcsolatának mondattanilag két típusa van:

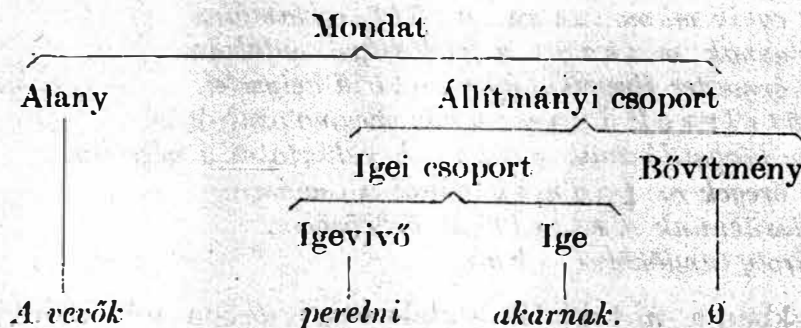
A típus: igei csoport és ni-alakú bővítmény kapcsolata:

(10) *A vevők utálnak várakozni.*

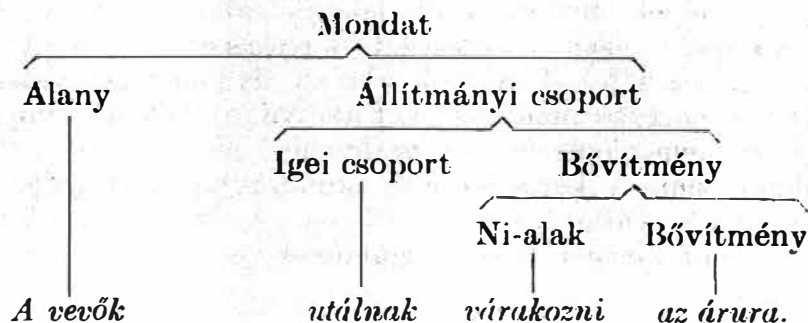
B típus: ni-alak és ige kapcsolata az igei csoporton belül. Az ilyen szerepű ni-alakot igevivőnek³ nevezzük.

(11) *A vevők perelni akarnak.*

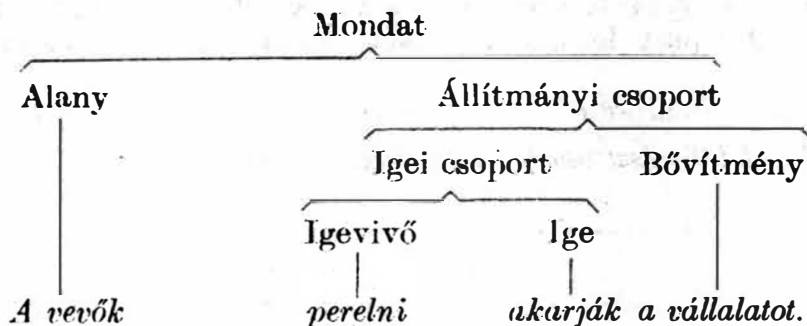
A bővítmények mindig az igei csoporthoz, nem pedig az igehez kapcsolódnak:

(12) *A vevők utálnak várakozni az árura.*

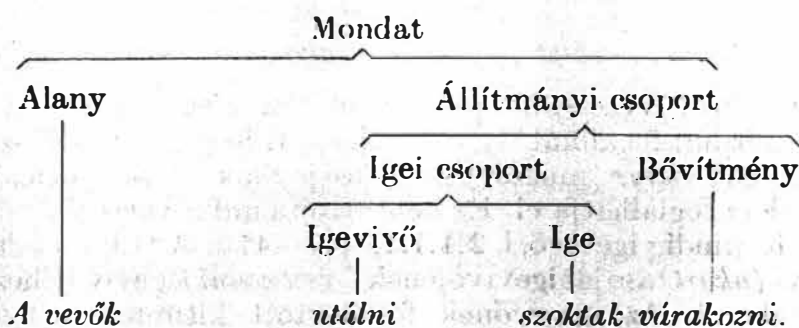
³ Dolgozatunkban az igevivő terminust hasonló értelemben használjuk, mint az igemódosító-t (Verbal Modifier) Ackerman és Komlósy (1983). Az igevivő és az ige között azonban nem mindig áll fenn módosító-módosított viszony (pl. a (9)-ben sem). Erről l. 5.4.1.

- (13) *A vevők perelni akarják a vállalatot.*

Az is előfordul, hogy egyazon mondatban az **A** és **B** szerkezettípus egymás mellett szerepel:

- (14) *A vevők utálni szoktak várakozni.*

Megjegyzendő, hogy ahogyan a ni-alak kétféle módon viszonyulhat az igéhez, úgy más mondatelemek is lehetnek az igei csoporton belül, illetve kívül. Például a következő mondatban a *részt* és a *vett* **B** típusú kapcsolatban, a *részt vett* és az *a kiállításon* pedig **A** típusú kapcsolatban áll egymással:

- (15) *A M I G É R T részt vett a kiállításon.*

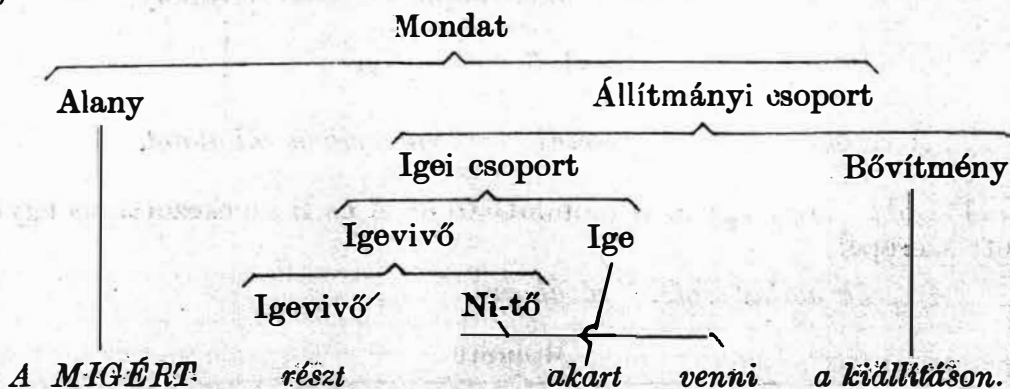
Amikor a ni-alak valóban bővítmény (**A** típus, (10), (12)), nem szükséges névszói bővítménynek (alany, tárgy, határozó) lennie: megengedjük az igei bővítmény fogalmát (ilyen szerintünk a határozói igenév is):

- (16) *Casanova szeretett hódítani.*
 (17) *Illik megköszönni az ajándékokat.*
 (18) *Szomorkodva gondoltunk a holnapra.*

Föltételezzük, hogy az egyes igéken múlik az, hogy mellettük a ni-alak bővítő-e vagy igevivő, azaz hogy a szerkezet az A vagy a B típusba tartozik-e. A B típust létrehozó igéket szeretnénk segédigéknek nevezni.

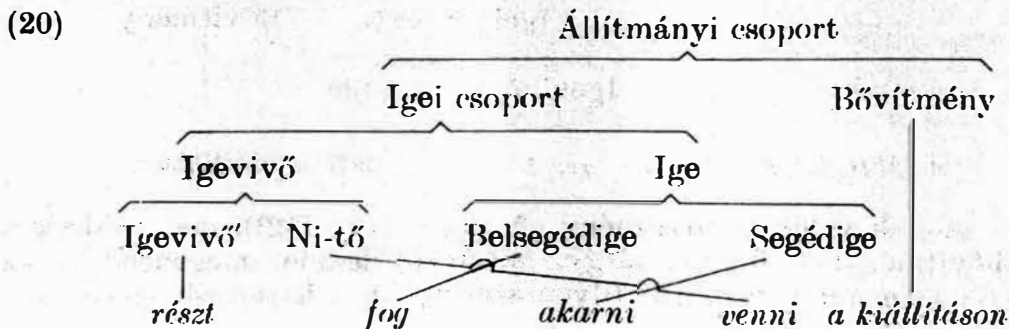
A ni-alak igevivői szerepben is rendelkezhet saját igevivővel:

(19) *A M I G É R T részt akart venni a kiállításon.*

Mi történik itt? Vezessük be további elemzéseinkhez a végesalak (verbum finitum) fogalmát: ez a mindenkori igeragot viselő szó, pl. *olvasok*, *akart-Ø*, [kész] *vagy*, [muszáj] *Ø*. A végesalak előtti pozíció kitüntetett, csak egy elem foglalhatja el. Ez nem feltétlenül a végesalak saját igevivője (sőt, nem is mindig igevivő, l. 2.1.1.1., (44–47)). A (19) mondatban például a végesalak (*akart*) saját igevivőjének (*részt venni*) igevivőjéhez (*részt*) tapad hangsúlytalanul. Az igevivőnek fenntartott kitüntetett helyet É. Kiss (1981 és másutt) fókuszznak nevezi. Ő azonban csak akkor beszél fókuszról (1981, 188), ha a mondatban vagy legalábbis a kommentben egyetlenegy hangsúly van (ezt éppen a fókusz kapja). Ez így a magyar mondatoknak csak egy részére igaz (l. Varga 1982, 165). Felfogásunk szerint minden magyar mondatban van fókusz, mely nem más, mint az igerag előtti első főhangsúlyos elem.⁴ Igeragon itt a verbum finitum személyragját értjük, mely *Ø* is lehet: például a (7) mondatban az igerag a *-nak*, a fókusz a *rá*; a (8)-ban a rag a *kellett* végén levő *Ø*, a fókusz az *értesítenünk*; a (3)-ban a fókusz maga a *muszáj*, a rag az utána álló *Ø*.

Néhány – jól meghatározható – esetben az igei csoporton belüli ige kaphat saját segédigét („belsegédigét”); ilyenkor a belsegédige lesz a végesalak, az ige pedig ni-alakba kerül:

⁴ Brassainál (1863–1865, 197 skk) a „mondatzöm” kezdete; Simonyinál (1903, 58) a „főszólam”, „igés szólam” eleje.

Az igeinek belsegédigével való bővülése nem módosítja a szerkezet elemzését, ez abból is látható, hogy a kettő együtt kerül a fókusz utáni helyre (vö. 2.1.3.).

Olyan magyar nyelvtant javasunk, mely pl. az alábbi mondatokat alapvetően egyformán elemzi:

- (21) *A holló énekel egy dalt a rókának.*
- (22) *A holló énekelh e t egy dalt a rókának.*
- (23) *A holló énekeln i fog egy dalt a rókának.*
- (24) *A holló énekeln i a k a r egy dalt a rókának.*
- (25) *A hollón a k énekeln i e k e l l egy dalt a rókának.*

A fő szintaktikai szerepek (21–25)-ben végig ugyanazok. Alany: *a holló*; tárgy: *egy dalt*; részeshatározó: *a rókának*; főige (az igei csoport feje): *énekel*. A másodlagos igei elemek (tőképzők és segédigék idő- és módkifejező szereppel) különbözőek: \emptyset , *-het*, *fog*, *akar*, *kell*. A személyrag példánkban mindenütt \emptyset . Hogy az igei csoport egy- vagy többszavas-e, s hogy mennyiben kívánja meg a többi szavak alakváltozását (pl. *énekelni + e*, *holló + nak*), azt nyelvtanunk csak a szintaxis alacsonyabb szintjén, illetve a morfológiában tárná fel, nem a mondat, hanem az igei csoport elemzésekor.

Jegyezzük meg azt is, hogy a (21–25) „bővített” mondatok, hiszen tárgyat és részeshatározót is tartalmaznak. A következő mondatok viszont „tőmondatok”, mert sem tárgyat, sem részeshatározót nem tartalmaznak:

- (26) *A holló énekelni akar.* (vö. 1.3.1.3.)
- (27) *A hollónak énekelnie kell.* (vö. 1.4.3.)

1.2.2. A hagyományos gyakorlat

A magyar nyelvtanírói hagyomány az igevivő fogalmát nem használja, az A és B típust egyaránt „ige + bővítő” kapcsolatként elemzi (vö. (15)). Kivétel csak a *fog* ige, amely mellett a ni-alakot nem bővítőnek tekinti (vö. Velcsóvné MMNy, 171: „összetett (körülírt) igealakok”; Tompa MMNyR I, 491); de hogy az ún. összetett igealak megfelel-e a mi B típusunknak, annak eldöntéséhez a nyelvtanok nem fogalmazzak elég pontosan.

Bár a hagyományos nyelvtan nemcsak névszói bővítést ismer (l. határozószó, határozói igenév), a ni-alakot a névszó egy fajtájának tekinti, s „főnévi igenévnek” nevezi.⁵ Hogy ez nem tartható, azt Antal (1977, 22) szépen bizonyította: „A főnévi igenév tehát — megtévesztő elnevezése ellenére — nem egy az igevek közül [...] nem főnév, mert főnév módjára

⁵ Velcsóvné (MMNy, 32–33) a főnévi igenevet a főnév fejezetén belül veszi sorra. Úgy véli, „a főnévi igenév . . . mutat igei és névszói tulajdonságokat egyaránt . . . Névszói tulajdonságai azonban szembetűnőbbek . . . Ezért sorolja újabb szófaji rendszerezésünk a tulajdonképpen névszók közé” (33). Temesi (MMNyR I, 223–225) a főnévi igenevet a főnév mellett, a névszók fejezetén belül tárgyalja. Fogalmazása óvatosabb: „A főnévi igenév (infinitívus) *-ni* képzős igei származék. Mint elvont (s be nem fejezett) cselekvést, történést, létezést kifejező szó a mondatban gyakran főnévi értékű alany vagy tárgy . . . Igen gyakori azonban mint rag és névutó nélküli határozó is, s ez a használata némileg határozószói (határozói igenév) jellegűnek mutatja . . . Jelentésének igei vonásai leginkább az általános alanyra vonatkozó állítmányi használatban tűnnek ki . . .” (223–224).

nem ragozható . . . , s egyéb tulajdonságaiban sem egyezik a főnévvel . . .” (A „főnévi igenév” inkább az *-ás/-és* ragos alak lenne.) Mondattani szempontból sem tartható az, hogy a ni-alakot mindig olyan bővítménynek (tág értelemben véve, tehát argumentumnak) tekintsük, mely alanya, tárgya, határozója stb. a ragozott igének. Ehhez az kellene — nyelvtanaink meg is kísérlék —, hogy minden mondatban eldönthessük: a ni-alak „mije” az igének. Ez — mint látni fogjuk — sokszor önkényes, sokszor pedig lehetetlen.

A régebbi szerzők közül többen is voltak, akik a *fog*-on kívül más igéket is segédigének neveztek; ám minden esetben bizonytalan, hogy milyen alapon. Csak Simonyinál (1903) találtunk mondattani próbát a segédigeség megállapítására.⁶ Érdekes módon egy tételes nyelvtan szerzője, Majtyinszkaja (1955, 246—249; 1960, 78—80) az ige + ni-alak kapcsolatok különböző erősségére is felhívja a figyelmet, de nem ad kézzelfogható támpontot ennek „mérésére”. Ő úgy gondolja, hogy e szempontból a ragozott ige + ni-alak kapcsolatok széles skálán helyezkednek el; ezt cáfolni fogjuk.

Segédigékről ír már Verseghy is (1817, §233), ezek között sorolja fel a következőket: *szokik, kezd, szűnik, megszűnik, lehet, kell, akar, iparkodik, irtózik, kíván, megun, méltóztatik, merészel, szégyenl, tanul, ügyekszik, illik, látszik, tetszik*; továbbá a következő kopulás szerkezeteket: *képes, kész, szabad, szükséges, hasznos*. Fogarasi (1838, 294—295) ugyancsak megállapítja, hogy a ni-alak („határozatlan módban” álló ige) mellett „segéd- vagy más ige” áll, s például ezeket sorolja fel: *fog, akar, méltóztat, szokik, kell, lehet, illik, szükség, tetszik* (246). Hasonló értelemben szerepel a „módosító transitív ige” kifejezés Lehrnél (1905, 127); Simonyi a „segédigét” és a „módosító igét” egyaránt használja (1903, 486). Molecz (1914) ugyancsak a „módosító ige” terminust alkalmazza a ni-alak mellett álló igékre. Veres (1893, 161) segédigéken a *van* alakjait (*volt, vala, volna*) érti; ehhez hasonlólt ír Temesi (MMNyR I, 211, 290), Tompa (MMNyR I, 485, 491, 495), Velcsovne (MMNy, 171) és az újabb szakirodalomban Gaál (1979, 417—418) is, akik a *fog* mellett a *vala, volna* stb. alakokat tekintik segédigéknek. Szerintünk azonban ez utóbbiak semmi szín alatt sem segédi g é k, hiszen nem ők a végesalakok — nem ragozódnak.

Az újabb magyar szakirodalomban általánosan elfogadott nézet, hogy a *fog* a jövő idő „képzője”, olyan segédige (pontosabban: az egyetlen segédige), amely az ige infinitívuszával összetett igét alkot (vö. pl. Deme, MMNyR II, 485). Ezt bírálta Antal (1977, 118—119); Velcsovne a bírálatot azzal kívánta kivédeni, hogy megállapította: „Az *írni fog*-féle jövő idejű kifejezés tagjai között megszűnt . . . a szintaktikai viszony” (1962, 324). Kétségtelen, hogy az alany, állítmány, tárgy, határozó stb. kategóriák nem tűnnek alkalmasnak a ni-alak és a *fog* viszonyának leírására, de ezt elmondhatjuk a Velcsovnetől ellenpéldaként felhozott *kezd*-ről is. A *fog* és a ni-alak mondattani elemzésének szokásos módjairól legutóbb Keszler írt (1980, 482—483), de felhívta a figyelmet a kapcsolat elemezhetetlenségére is.

⁶ Igaz ugyan, hogy Molecz (1914) példás rendszerességgel sorra veszi az ige + ni-alak kapcsolatok szórendi típusait, és igen terjedelmes listát ad a ni-alak mellett előforduló „módosító” igékről, de elemzése végül nem igazít el az igék osztályozásában.

Mint minden nyelvtani osztály tagjainak, a „segédigéknek” is van sajátos jelentéstartalmuk, de besorolásuk alapja (mind elvi, mind gyakorlati okokból) csakis a viselkedés, a formai-szintaktikai vizsgálat lehet. A *fog* segédigességét jól látják nyelvtanaink, de nem mondják meg, miért segédige, illetve miért csak ő volna az. Antal (i. h.) rámutat: a *fog* igeidőképző szerepe nem elég alap a besorolásra, illetve logikusan kívánná más igék hasonló besorolását („optatív” *akar*, „desideratív” *kíván* stb.). Azzal azonban már nem értünk egyet (uo., 119), hogy ilyen szerkezet annyi létezik, „ahány igealak csak megjelenehet a főnévi igenév mellett”.

1.3. A rákérdéző elemzés

1.3.1. A ni-alak besorolásának nehézségei

Feltéve, de meg nem engedve, hogy a ni-alak a ragozott ige névszói argumentuma, más szóval a mondat alanya, tárgya vagy határozója volna, nézzük meg, hogyan sorolja be a ni-alakot a hagyományos mondatelemzés fő eszköze, a rákérdézés. Próbáljunk meg rákérdézőni az (1–9) példák ni-alakjaira, s lássuk, mire megyünk.

1.3.1.1. A ni-alak mint határozó

Az (1) és (2) példa esetében működni látszik a rákérdézés:

- (1)a. *M i é r t / M i c é l b ó l / H o v a h í v t a E l ő d a f i ú k a t ?*
 (2)a. *M i é r t j ö t t v i s s z a a z e g y i k m a m a ?*

A kérdőszavak a ni-alak célhatározói (helyhatározói? véghatározói?) szerepére utalnak; ugyanezt mutatja mellékmondatos kifejtésük:

- (1') *E l ő d h í v t a a f i ú k a t , h o g y h o k i z z a n a k .*
 (2') *A z e g y i k m a m a v i s s z a j ö t t , h o g y r e k l a m á l j o n .*

Azt, hogy a ni-alak névszó volna, mindez távolról sem bizonyítja: a *miért* nem *-ért* ragos névszói csoportra kérdez, a *hova* nem is ragos névszó — a kérdőszavak nem „tükröznek” tehát valamely ragos névszói szerepet.

1.3.1.2. A ni-alak mint alany vagy tárgy

A nem határozói ni-alakokkal mindig baj van, s ezt maga a rákérdézés mutatja ki. Néha egyáltalán nem lehet a ni-alakra egyszerű kérdő névmással rákérdézőni:

- (3)a. **M i / *M i t m u s z á j B é l u s n a k ?*
 (4)a. **M i / *M i t l á t s z o t t a z ő r m e s t e r ?*

(Abba egyelőre nyugodjunk bele, hogy kénytelenek voltunk a tárgyra is rákérdézőni (*a felelősséget, a helyzetet*), ami pedig nem volt szándékunkban. Erről l. 1.3.2.) Minthogy olyan főnévi csoport nincs, amelyre ne lehetne

rákérdezni (= pronominalizálni), e ni-alakok nem lehetnek főnévi csoportok, s így nem lehetnek se alanyi, se tárgyi szerepűek.

Máskor a kérdőszó használata lehetséges, de nyilvánvaló analógián alapszik a rákérdezés, egy hasonló értelmű mondat rákérdezéséből van átvéve:

(5)a. *M i r e lennének kötelesek?*

Itt a *mire* tkp. nem az (5) ni-alakjára „kérdesz rá”, hanem a *köteleznek vkit vmire* → *mire kötelezik?* → *mire köteles?* analógiájából származik; következőképpen az (5a) az (5)-ről nem mond semmit. A *szabad* esete bonyolultabb:

(6)a. *M i t szabad egy kögazdásznak?*

Mint hogy a *szabad* a ni-alak nélküli szerkezetekben melléknév, mellette a főnév alanyesetben áll (*szabad a pálya*); a ni-alakra való rákérdezés mégis *mit?*, mely talán a *mit szabad csinálni?*-ből szüremlik át. A rákérdezést ilyenkor a hagyományos elemzés sem veszi komolyan: a (6a)-ban a *mit* a ni-alak tárgy voltát látszik jelezni, de pl. Rác (MMNy, 232) alanynak tekinti.

Megint máskor szintén alkotható ugyan helyes kérdő mondat, de mégsem a ni-alakra kérdez rá, mert válaszként nem adható rá a ni-alak, csak valamilyen névszói csoport:

(7)a. *Mit fognak az öregek? + Rájönni a csalásra.⁷*
→ *A korlátot.*

(8)a. *Mi kellett? + Értesítenünk az örökösöket.*
→ *Egy kis pénz.*

Ha ugyanezt megpróbáljuk a (16)-tal megcsinálni, fény derül a jelenség okára:

(16)a. *Mit vett a kiállításon? + Részt.*

Vagyis az igeivőre próbáltunk rákérdezni úgy, mintha főnévi csoport volna. A kérdések látszólagos helyessége itt a *fog*, illetve *kell* igék többértelműségének köszönhető: a kérdések valójában a főnévi argumentummal álló — azaz nem segédigei — homonimákat tartalmazzák ('fassen', illetve 'brauchen'), s így válaszul főnevet kívánnak. Ezért a (7–8) mondatokról, s bennük a ni-alak mondattani szerepéről a (7a–8a) rákérdezések nem tájékoztatnak.

1.3.1.3. A ni-alak tárgyas igék mellett

A (9) esetében jól működik a rákérdezés, mert az *akar* ugyanabban a jelentésben állhat ni-alakkal vagy főnévi bővítménnyel:

(9)a. *Mit akar Károly? → Tündökölni.*
→ *Hatalmat.*

⁷ A + jel azt fejezi ki, hogy bár a mögötte álló mondat nyelvtanilag helyes, nem válaszolhat az előtte álló kérdésre.

Az ilyen végesalakok (*akar, szeretne, utál* és még néhány) esetében egybeesik a főnévi tárgyra és a ni-alakra való rákérdés. Ezek azonban határ-³ esetek, és nem bizonyítják a ni-alak tárgy voltát; a legtöbb igénél a tárgy és a ni-alak a rákérdés során elválnak.⁸ Példák:

(28) *A dizőz menekülni próbált.*

(29) *A dizőz kosztümöt próbált.*

(30) *A dizőz új számot próbált.*

Kérdezzünk rá rendre a *próbált* előtti elemre:

(28)a. *Mit próbált a dizőz?* → *Menekülni.*

(29)a. *Mit próbált a dizőz?* → *Kosztümöt.*

(30)a. *Mit próbált a dizőz?* → *Új számot.*

Vagyis itt a tárgyakra lehet csak rákérdés, de a ni-alakra nem. A ni-alak (infinitívusz) tárgy voltát a latin grammatikából veszi hazai gyakorlatunk; ám a magyarban e besorolás további akadálya, hogy a tárgy és a ni-alak nem is koordinálható:

(31) **Károly hatalmat és tündökölni akar.*

1.3.2. A rákérdéses elemzés általános gyengesége

A rákérdés elemző ereje általában is csekély, mert keveri a szintaktikai és a szemantikai szempontokat. Ha (1) és (2)-ben a ni-alakot célhatározónak tekintjük pusztán a rákérdés alapján, akkor mi tart vissza attól, hogy (32)-ben a *zuhanyozik* igét helyhatározónak nevezzük?

(32) *A nagypapa zuhanyozik.*

(32)a. *H o l a nagypapa?* → *Zuhanyozik.*

Persze ilyen tisztán szemantikai alapon a hagyományos nyelvtan se dolgozik, ilyenkor csendben áttér a formai szempontok alkalmazására (szintaxis, morfológia). Ám a rákérdés szintaktikailag sem megbízható, mert gyakran nem mondatrészt különít el. Sokszor ugyanis nem lehet egy mondatrészt úgy rákérdés, hogy egyben valamely más mondatrészt is ne vonatkozzék a kérdés: példa volt erre (3a–6a). (6a)-ban a *mit* nemcsak a ni-alakot (*változtatni*), hanem a bővítményt (*a nézetein*) is „fedi”, pedig a *változtatni a nézetein* nem mondatrész, hanem annál nagyobb egység (vö. Károly MMNyR II, 39).

1.3.3. Rákérdés *mit csinál*-kérdőelemmel

Minthogy a rákérdés művelete pronominalizáció alapszik, nem csoda, hogy igére közvetlenül nem lehet rákérdés (hiszen nem „nomen”). A *mit csinál*-kérdőelem tekinthető afféle „igei kérdőnévmásnak”, de fontos, hogy nem az egész igealakot pronominalizálja, csak a jel vagy rag előtti részt (igevívő + tő + tőképző); erre utaltunk a tővégi kötőjellel. A „végesítő” morfémaikat (jel, rag) a kérdésben meg kell ismételni:

⁸ A ni-alak tárgyként való elemzéséről l. pl. Simonyi (1903, 122), Rácz–Takács (1966, 215), Tompa (MMNyR II, 83–84), Rácz (MMNy, 271–272), Ginter (1973, 78).

- (33) *Károlyi tiltakozott.*
 (33)a. *Mit csinált Károlyi? → Tiltakozott.*
 (34) *Katiék elemeznek.*
 (34)a. *Mit csinálnak Katiék? → Elemeznek.*

Kérdezzünk rá első példamondataink ni-alakjára a *Mit ... csinálni?* kérdőelemmel. Mindjárt feltűnik, hogy (1) és (2) esetében — ahol az egyszerű rákérdés a ni-alak határozói szerepét mutatta (1.3.1.1.), épp a *Mit ... csinálni?* rákérdés a bajos:

- (1)b. **Mit hívta csinálni Előd a fiúkat?*
 (2)b. *?Mit jött vissza csinálni az egyik mama?*

Más szórenddel létezik ugyan a kérdés:

- (1)b'. *Mit csinálni hívta Előd a fiúkat?*
 (2)b'. *Mit csinálni jött vissza az egyik mama?*

Ezek azonban nem rendes kérdések, hanem csodálkozó-hitetlenkedő visszakerdezések, melyekkel jelen munkánkban nem foglalkozhatunk. A rákérdés-próba alapján (1—2) a fenti A típusba tartozik.

A (3—9) esetében feltűnően jobban hangzanak a *Mit ... csinálni?* rákérdések, mint az egyszerű rákérdés:

- (3)b. *Mit muszáj csinálnia Bélusnak?*
 (4)b. *?Mit látszott csinálni az őrmester?*
 (5)b. *Mit lennének kötelesek csinálni?*
 (6)b. *Mit szabad csinálni egy közgazdásznak?*
 (7)b. *Mit fognak csinálni az öregek?*
 (8)b. *Mit kellett csinálnunk?*
 (9)b. *Mit akar csinálni Károly?*

(3)-ra és (4)-re csak így lehet rákérdezni ((4) még így is bizonytalan); de — a szóvicc veszélye nélkül — (7—8)-ra is csak így. A (3b—9b) rákérdések azért jobbak, mert tükrözik az eredeti mondat állítmányi szerkezetét: a *csinálni* kitétele láthatóvá teszi, hogy a mellette levő ragozott ige nem teljes értékű igei csoport, hanem igevivővel álló önálló elem. Miközben a ni-alakot pronominalizáltuk (*mit csinálni*), a kérdésekben a végesalakot ugyanúgy meg kellett ismételnünk, mint (34)-ben a *-nak/-nek* igeragot. Ez is arra mutat, hogy e végesalakok az igei csoport grammatikai „felszereléséhez” tartoznak, s nem elemezhetők önmagukban a mondat igejeként.

A rákérdés-próba megbízhatatlansága miatt mindezeket csak jelzéseknek, nem pedig bizonyítékoknak tekintjük. A továbbiakban a rákérdéssel nem foglalkozunk; jobb ismérveket keresünk arra, hogy mely igék segédigék. Ami a ni-alak besorolását illeti, a rákérdés is arról tanúskodik: a ni-alak nem névszó — hiszen amire *mit csinál*-lal lehet rákérdezni, az igei elem kell hogy legyen. Ez pedig mind az A, mind a B típusú szerkezetek ni-alakjaira igaz:

- (10)a. *Mit utál nak csinálni a vevők?* (A típus)
 (11)a. *Mit akarnak csinálni a vevő k?* (B típus)

Vagyis az A típusban, amikor a ni-alak valóban bővítmény, akkor is csak igei bővítmény lehet.

1.4. A ni-alak melletti igék szokásos, alaktani osztályozása

E pontban számba vesszük a ni-alak mellett megjelenő igék és hasonló elemek szokásos csoportosítási ismérveit. Ezek az ismérvek a morfológiai felépítést vagy a legszűkebb környezetet veszik alapul, s így nemcsak a ni-alak mellett betöltött szerepben, de általában is jellemzik a kérdéses igéket. Éppen ez lesz a gyengéjük: már előre jelezzük, hogy ezen ismérvek egyike sem tudja egyértelműen megmagyarázni az igék A vagy B típusba tartozását.

1.4.1. Igetövűek és nem igitövűek (kopulások)

A ni-alak melletti igék jó része igitövű, tehát igeként ragozható (*fog, imád, kell*). Némelyek azonban — jelen vizsgálatunk szempontjából legalábbis — összetett igék: névszói főtagból és kopulából állnak (*kénytelen volt*). A kopula szabályosan \emptyset alakú a jelentőmód jelen idő 3. személyeiben, pl. (3), (6). Az összetett igéket így fogjuk idézni: *kénytelen + van, szabad + van*.⁹

1.4.2. Személyragozottak és nem-személyragozottak

Némely ige a ni-alak melletti szerepében csak egyes szám 3. személyben használható, azaz nincs személyragozása, bár idői és módjai megvannak: *kell, kellett, kellene*. Ezek alakilag a személytelen igékhez hasonlítanak: *havaszik, -ott, -na*. Az ige nem-személyragozott voltára az utána tett 3-assal utalunk. A személyragozás megléte vagy hiánya független attól, hogy az ige igitövű-e: a *képes + van* például személyragozott, a *szükséges + van* nem. A személyragozott összetett igék névszói főtagja a többes szám jelét is fölveszi: *képesek voltak*. Az igitövűség és a személyragozottság ismérvei négy esetet tesznek lehetővé. Néhány példával:

		Személyragozott?	
		igen	nem
Igetövű?	igen	<i>akar</i> <i>imád</i> <i>fog</i> ...	<i>kell</i> 3 <i>derogál</i> 3 (<i>szabad</i> 3) ...
	nem	<i>képes + van</i> <i>kész + van</i> <i>hűlye + lesz</i> (<i>muszáj + van</i>) ...	<i>szabad + van</i> 3 <i>muszáj + van</i> 3 <i>jó + van</i> 3 <i>kár + van</i> 3 ...

(A zárójeles alakok nem-köznyelvi, stílárisan jelölt használatúak.)

⁹ Néhány összetett igitövű alakzatban a ragozható rész nem kopula, pl.: *jónak lát, eszébe jut*.

1.4.3. A *-nak/-nek* ragos alany

Az igék egy része mellett a cselekvő látszólag részeshatározó-esetben jelenik meg, pl. (3), (6), (25), (27). Ez mindig és csakis a nem személyragozottak mellett következik be, tehát nem önálló jegy. Az a nézet, miszerint e mondatokban a *-nak/-nek* ragos szó a cselekvésnek ún. logikai alanyát fejezi ki, és mégis részeshatározó (így pl. Rácz MMNy, 229, 333), tarthatatlan, hiszen így az állítmányi csoport részeként elemződnek! A *-nak/-nek* rag használatát a legszívesebben szubjektívusznak neveznénk, amely csak alakilag esik egybe a datívusszal (ugyanilyen az alanyi szerepű ni-alak saját állítmánykiegészítője: *Kövérn e k lenni vidám dolog*).

1.4.4. A személyragozott ni-alak

A nem-személyragozott igék (és egyben a *-nak/-nek* ragos alany) mellett fordulhat elő (pl. (3), (8)), bár itt sem kötelező, l. (6). Nem önálló jegy.

1.4.5. Tárgyas ragozás

Ha az igei csoportnak határozott tárgya van, akkor a tárgyas ragozás a végesalakon jelenhet meg (*perelni akarják a vállalatot*). Ez automatikusan bekövetkezik a személyragozott igéknél; csak akkor marad el, ha az illető igeítő általában képtelen a tárgyas ragok fölvételére, azaz nincs főnévi tárgy melletti (= tranzitív) használata.¹⁰ Ilyen pl. a *látszik*: (4)-ben *látszott* és nem **látszotta* áll, minthogy ez utóbbit az alaktan tiltja. A tárgyas ragok fölvétele tehát a nyelveírásban másutt tárgyalandó jegy, mely itt csak hatását érezteti.

Kétcselekvőjű szerkezeteknél (I.I.) azt mondhatjuk, hogy az ige ö n t á r g y a s r a g o z á s b a n áll, mert a tárgyas ragokat nem a ni-alak tárgya szerint, hanem a saját tárgya (= a ni-alak alanya) szerint kapja:

- (35) A főnök $\left\{ \begin{array}{l} szerelni \\ dinnjét enni \end{array} \right\}$ küldte a fiúkat.
(36) A főnök $\left\{ \begin{array}{l} szerelni \\ dinnjét enni \end{array} \right\}$ küldött egy fiút.
(37) A főnök küldött egy fiút az autót megtolni.

A fenti három mondatból látjuk, hogy a *küld* tárgyasságát kizárólag saját tárgya (*a fiúkat*, illetve *egy fiút*) szabja meg. Ha tehát két tárgyesetű főnévi csoport van a mondatban, akkor az öntárgyas ragozás érvényesül.

Külön említjük a *-lak/-lek* ragot, mely a tárgyas ragoknál szélesebb körben jelenik meg, tehát intranszitivus igékhez is kapcsolódhat, melyek egyébként nem vesznek föl tárgyas ragokat. Vessük össze:

¹⁰ A *valamilyennek lát*, *valamilyennek érez* és társaik gyakran akkor is tárgyasán ragozódnak, ha a ni-alaknak nincs tárgya vagy határozatlan a tárgya: *Jónak látta hallgatni*. A 'verzichten' értelmű *baszik* viszont — bár van tranzitív homonimája — soha: **Baszta visszaadni a szótáramat*. A *vágyik* ingadozik: *Vágyunk/vágyjuk viszontlátni hazánkat*, bár alanyi ragozása természetesebb. L. még 4.5., *igyekszik*.

- (38) *Igyekeztelek meggyőzni.*
 (38') *?Igyekeztek a többiekét meggyőzni.*
 (39) *Eljöttelek meglátogatni.*
 (39') **Eljötték a többiekét meglátogatni.*

A *-lak/-lek* ragot marginális jelenségnek tekintjük, s bár vizsgálatot érdemelne, hogy mikor és mely igékhez járul, jelen tárgyunkban nincs jelentősége.

2. A segédigeség ismérvei

2.1. Az alapszempontok

2.1.1. A csüggés

Alapföltevésünk a következő:

(i) Azok a ni-alak melletti igék segédigék, amelyek semleges körülmények között hangsúlytalanok. Az ilyen igék kerülnek a fókuszhelyzetet, s azt a ni-alaknak engedik át:

- (40) *'Bea 'készülni akar.*¹¹

A fókuszban a *készülni* áll; az *akar* enklitikus, azaz hangsúlytalanul „csügg” az előtte álló szón. Az enklízisnek ezt az esetét, amikor az enklitikus szó közvetlenül a fókusz után áll, *c s ü g g é* nek nevezzük.

Azért mondtuk (i)-ben, hogy semleges körülmények között, mert különleges körülmények között szinte minden végesalak lehet hangsúlytalan, pl. az *imád* is:

- (41) *'Bea 'készülni imád.*

Az *imád* itt fonetikailag ugyanúgy csügg a ni-alakon, mint (40)-ben az *akar* — ám (41) nem semleges mondat: csakis ellentétező, kirekesztő értelemben létezhet (értad pl. 'magát a vendégséget már nem imádja'). A két ige tehát eltérően viselkedik: az *akar* semleges, nyomatéktalan mondatban, különösebb ok nélkül is csügg, míg az *imád*-nak ehhez különleges körülményekre van szüksége. Feltesszük: az *akar* segédige, az *imád* nem.

2.1.1.1. Lapos és irtó prozódia

E különbség szépen megmutatkozik, ha a példamondatokba további elemeket teszünk. (40) esetében ezek hangsúlyosak lesznek:

- (40)a. *'Bea 'készülni akar a 'vendégségre.*

Vagyis semleges mondatban a hangsúlyok egyenletesen, „laposan” oszlanak el. A (40a) prozódiaját — és a további hangsúlyok lehetősége miatt magát (40)-ét is — *l a p o s n a k* nevezzük. Az *akar* tehát lapos prozódiajú mondatban is lehet hangsúlytalan.¹²

¹¹ A főhangsúlyos szótagok elé ' jelet tettünk. A mellékhangsúlyokat — minthogy vizsgálatunkban nincs jelentőségük — nem jelöljük.

¹² A lapos mondatbeli fókusz hangsúlyát nincs értelme „mondathangsúlynak” nevezni; É. Kiss (1981, 188) „sentence stress” kifejezése legfőljebb az irtóhangsúlyú fókuszra használható.

Ezzel szemben (41) esetében további hangsúlyok nem lehetségesek:

(41)a. *¹Bea ¹készülni imád a ¹vendégségre.

A *készülni* után az *imád* csak úgy lehet hangsúlytalan, ha utána az összes többi elem is hangsúlytalan, azaz ha a *készülni* hangsúlya mintegy „kiirtja” maga után a többi hangsúlyokat:

(41)b. ¹Bea ¹készülni imád a vendégségre.

A (41b) mondat prozódiaját — és a további hangsúlyok lehetetlensége miatt magát (41)-et is — *irtó* prozodiának mondjuk. Az irtóhangsúlynak nem kell fonetikailag erősebbnek lennie, mint általában a főhangsúlyoknak (hasonlóképpen Varga 1983, 139). A kettős hangsúlyjel tehát nem erősséget jelez, pusztán rövidítés: a további főhangsúlyok hiányát jelzi. Ennek fényében (41) mondatot így kell újraírunk:

(41') ¹Bea ¹készülni imád.

Az *imád* csakis irtóhangsúlyú fókusz után lehet hangsúlytalan.

Alapfeltevésünket most már így is megfogalmazhatjuk:

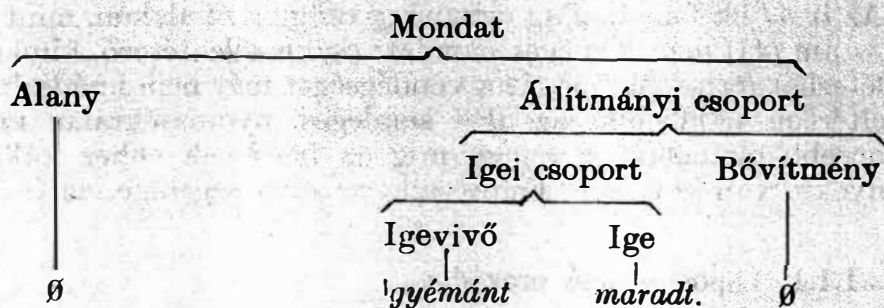
(ii) Azok a *ni*-alak melletti igék segédigék, melyek lapos prozódiajú mondatban hangsúlytalanok lehetnek. Ez egybevág azzal, hogy semleges mondatban a végesalak mindig csügg az igevivőn, pl. (13), (16). Megfordítva gyakran igaz, de nem mindig. A végesalak hangsúlytalansága, csüggése általában az előtte álló szó igevivői szerepére utal:

(42) ¹Gyémánt maradt. ('még ma is gyémánt')

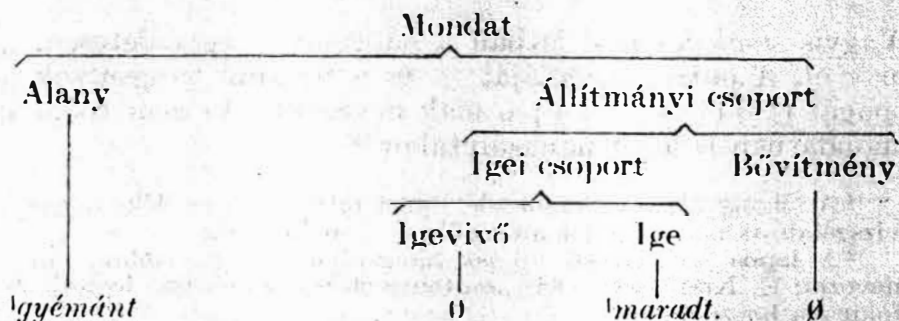
(43) ¹Gyémánt ¹maradt. ('a gyémánt nem fogyott el')

Elemezzük mindkét mondatot:

(42)a.

(43)a.

Szép volna kimondani, hogy az ige hangsúlytalansága mindig azt mutatja, hogy csak része az igei csoportnak. Ám a magyarban a végesalak oly szó után is lehet enklitikus, mely nincs vele szoros viszonyban (vagy másként megfogalmazva: teljes igei csoport értékű ige is csügghet). Pl.:

- (1) 'Eldő 'hokizni hívt a 'fiúkat.
 (44) 'Hó e sett a 'hegyekben.
 (45) 'Redő a 'lányát küldte 'szavazni 'maga helyett.
 (46) Az 'asszonyok a 'krumplit k a p á l t á k.
 (47) 'Sanyiek 'Bodajkra m e n t e k 'disznóölésre.

2.1.1.2. A beférkőzés

Némelyik végesalak „beférkőzik” az igekötő és a ni-alak töve közé (ez az ún. megszakított szórend):¹³

- (48) 'Pajor 'szét akarta 'szedni a 'biciklijét.
 (49) *'Pajor 'szét imádta 'szedni a 'biciklijét.

A beférkőzést tehát az *akar* bírja, az *imád* nem. Viszont:

- (50) ?'Pajor 'akarta 'szétszedni a 'biciklijét.
 (51) 'Pajor 'imádta 'szétszedni a 'biciklijét.

A kezdőhelyzetet az *imád* bírja jobban: az (51) semleges mondat. Az *akar* kezdőhelyzete (50) — ha egyáltalán elfogadható — semmiképp se semleges.

A beférkőzés nem más, mint a csüggés egy esete: az *akar* éppúgy csügg a fókuszelemen (40)-ben, mint (48)-ban. Ez utóbbiban a fókuszban — amelyet csak egyetlen elem tölthet ki — a ni-alak igekötője áll, utána csügg a végesalak, míg a ni-alak fennmaradó része (a ni-tő) hátraszorul az igerag (-a) mögé.¹⁴ Ez azért van, mert a csüggésre törekvő igék ilyenkor is közvetlenül a fókusz utáni helyre törekszenek, s így beférkőznek az igekötő és a ni-tő közé. Azaz: a csüggők egyben beférkőzők is.¹⁵

Lássunk néhány példát a fókusz és az utána levő helyek lehetséges kitöltéseire lapos prozódianál:

Fókusz	Végesalak	(Egyéb)
'meg-	-eszik	a 'disznóhúst
'meg	akarják	'enni a 'disznóhúst
'húst	akarnak	'enni
'akarnak		'húst enni
'ettek		a 'húsból
'nem	eszik	'meg a 'húst

¹³ „Elváló igekötőről” is szoktak beszélni — pedig az igekötő csak tűri, hogy a végesalak elszakítsa tőle az igetövet.

¹⁴ Iskolázatlanok egybefrása is ezt tükrözi. Pl.: megakarta nézni.

¹⁵ Simonyinak pl. a beférkőzés az egyetlen kritériuma a segédigeség megállapítására (1903, 486—487). Molecz ezt írja: „a magyar szórendnek minden vizsgálója... azt vallja, hogy az igenév igekötője vagy más meghatározója — egynémely különleges eset kivételével — elébe kerül a módosító igének s maga az igenév csak az után következik” (1914, 98).

2.1.2. „Ismert” és „új”

Alapfeltevésünk a mondat információ-szerkezetével is összefügg. Az *imád* olyankor hangsúlytalan, ha „ismert” az előző mondatból vagy a beszédhelyzetből. Erre példa (41): a beszédhelyzetben — mondjuk — arról folyt a szó, hogy Bea vajon imádja-e a vendégséget, s most az „ismert” *imád* elem mellé „új” információként közli a mondat: *készülni*. Az *imád* hangsúlytalanságát itt tehát „ismert” volta indokolta. Más szóval: az *imád* csak emfatikus (É. Kiss-féle) fókusz után csügghet.

Ezzel szemben (40)-ben minden lehet „új”: a mondathoz semmiféle előzmény nem kell, nem kellett arról beszélnünk, hogy Bea vajon akar-e bármit. Az *akar* „új”, mégis hangsúlytalan: ennek külső indoka nincs, csak az *akar* saját természetében keresendő. Alapfeltevésünk kísérőtétele:

(iii) a segédigékre az is igaz, hogy „új”-ként is lehetnek hangsúlytalanok.

E feltevést erősíti az, hogy általában ugyanez áll a végesítő (= finitummá tevő) toldalékokra ((52): *-ta*), illetve az igemódosító után álló igékre ((53): *iv-*):

(52) *Mi van Mátyással?* → *Letartóztat t a a vízirendőrség.*

(53) *Mit csinált a kutya?* → *Vizet i vott a csapból.*

Ismét meg kell jegyeznünk, hogy a tétel megfordítása nem áll: nem igaz, hogy ami „új”-ként hangsúlytalan, az csak része lehet az igei csoportnak. A példák azonosak a 2.1.1.1. végén felsoroltakkal (44–47).

2.1.3. A végességre törekvés

Az igék különböző erősséggel törekszenek arra, hogy az igei csoportban végesalakként szerepeljenek. Például:

(54) *Ha kihűlt, majd szét { tetszik / fogja } tudni szedni.*

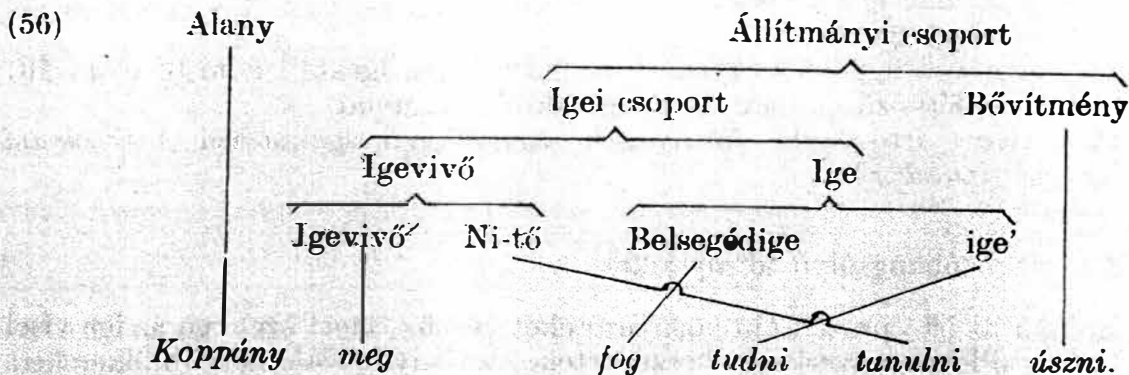
A *fog* vagy a *tetszik* tehát jobban törekszik a végességre, mint a *tud*; vö. a fordítottjával:

(55) **Ha kihűlt, majd szét tudja { tetszeni / fogni } szedni.*

A ni-alak melletti igék rangsorolhatók a végességre törekvés szempontjából: a magasabb rangúak ni-alakba kényszerítik az alacsonyabb rangúakat. A következő táblázat mutatja a többszörösen segédigés igei csoport lehetőséges formáit:

Igei csoport			Bővítmény
belsősegédigék		igei (segédige) 3. rangú	
1. rangú	2. rangú		
<i>fog</i> <i>szokott</i>	<i>kell</i> 3	<i>mer</i> <i>bir</i> <i>akar</i> <i>tud</i>	(a többi ni-alakkal álló igé) pl. <i>támul</i> , <i>elkezd</i> stb.
<i>tetszik</i> 3 <i>szeretne</i> <i>szokás</i> 3	∅		lehet ni-alak is!

Egyik alakot sem kötelező választani, de ha valamelyiket használtuk, a tőle jobbra levőket már csak ni-alakban használhatjuk. Egy oszlopból csak egy választható. Az 1. rangúaknak — értelemszerűen — nincs ni-alakja: ezek mindig végesalakként szerepelnek (vö. az angol *can*, *will*-félékkel).¹⁶ Az 1. és 2. rangúak a b e l s e g é d i g é k: ezek módosíthatnak másik segédigét, de azzal együtt férköznek be, a belsegédige tehát a nála alacsonyabb rangú segédigének csak „helyi”, belső módosítója, igevivője. Vö. (20). Pl. ilyen a *Koppány meg fog tudni tanulni úszni* mondat elemzése:

A végességre törekvés, ez a klasszikus segédigei tulajdonság szembevetően együtt jár a csüggésre törekvéssel, hiszen a fenti táblázat alapján mindig a legmagasabb rangú ige fog végesalakként közvetlenül a fókusz után állni.

3. Vizsgálatunk keretei. Környezet és beszédérték

A ni-alak melletti igéket szórendi-prozódiai szempontból fogjuk elemezni, hogy a csüggést kedvelők természete kimutakozzon. Ehhez mondatkörnyezeteket használunk, mégpedig általában tőmondatokat; bővítmenyt legfőljebb a szituáció kikerekítése végett teszünk a mondatba, vagy azért, hogy a mondat irtó vagy lapos prozódiját ellenőrizzük. Egy ilyen alapvizsgálatnak a legsemlegesebb, legjelöletlenebb eseteken kell alapulnia: ezért nem használunk kérdő, tagadó vagy alárendelő szerkezeteket, felsoroló mellérendeléseket vagy nyomatékosan kiemelt bővítmenyeket. Ezekre a magyarban egyébként is oly erőteljes szabályok vonatkoznak (Kiefer 1967), hogy azok az igék különbségeit közömbösítenék — holott mi éppen különbségeiket, osztályaikat keressük.

Túl azon, hogy valamely ige egy adott környezetben előfordulhat-e, nagyban különbözhet az egyes mondatok használati (szemantikai? kommunikatív? attitudinális? illokúciós? kontextuális? pragmatikai?) értéke, pl. hogy semleges-e a mondat vagy nyomatékos stb.; ezt az egyszerűség kedvéért beszédértéknek nevezzük. Vizsgálatunk tehát végső soron azt kutatja: mely igék melyik környezetben milyen beszédértékkel állhatnak?

A környezetek jelölésére a következő betűket használjuk:

¹⁶ Néhány finomságtól itt eltekintünk, mint pl. a *tud* 1. oszlopbeli 'szokott, előfordul' használatától (*Nagyon tud kellenni pisílni az embernek*).

a) *Prozódia:*

I = irtó prozodiájú környezet;

L = lapos prozodiájú környezet.

b) *A végesalak helye a szerkezeten belül:*

K = kezdőhelyzet (a végesalak a szerkezet élén áll);

C = csüggőhelyzet (a végesalak követi az igekötőt, a ni-alakot vagy az igekötős ni-alakot).

c) *A ni-alak igekötőssége:*

∅ = nincs igekötő;

e = egybefüggő (= egyenes) elrendezés (az igekötő a ni-tő előtt áll);

b = beférkőző elrendezés (megszakított szórend).

Pl.: IKe = irtó-kezdő környezet, egybefüggő igekötővel (¹¹*Szoktunk berúgni fizetéskor*).

3.1. Az irtóhangsúlyú környezetek

Először az irtó prozodiájú környezeteket nézzük, mert ezekben az ige viselkedése (illetve a szerkezet beszédértéke) többnyire valamely fölülkerekedő (= overriding) mondatnyi szabálynak köszönhető, nem pedig a kérdéses ige sajátossága. Először az ilyen általános eseteket állítjuk félre vizsgálatunk útjából.

Rögtön szögezzük le, hogy számunkra semmitmondó az az eset, amikor az ige + ni-alak szerkezeten kívüli irtóhangsúly kívánja meg a hangsúlytalanságot, azaz amikor az ige is és a ni-alak is hangsúlytalan:

(57) *Én ¹¹hidegben imádok fürdeni.*

(58) *Apu a ¹¹bokorba akarta rakni a gumimatracokat.*

Ezeket „kívülről irtott” környezeteknek nevezzük. L. erről pl. Molecz (1914, 206–207).¹⁷

3.1.1. A másodirtó környezet

Itt a hangsúlyos ni-alak van elől, utána — szerkezetünk második helyén — az irtóhangsúlyú ige áll:

(59) *¹¹Főbosszantani ¹¹tudnak a bűdös kölykök.*

(— Segíteni, azt nem.)¹⁸

(60) *¹¹Ölelgetni ¹¹szokott munka közben.*

(— De semmi egyebet!)

Csak látszólag szabálytalan, hogy e mondatokban két irtóhangsúlyt jelölünk: közepükön ugyanis prozodiai „külső határ” van.

A másodirtó szerkezet beszédértéke mindig „fenntartásos”: az állítással egyidejűleg jelzi más hasonló állítások tagadását, a kijelentéssel kapcsolatos fenntartásainkat (vö. Kiefer 1970). Az irtóhangsúly előtti (= topikalizált)

¹⁷ Ide tartozik az „idéző megfordítás” is: *Talán a kredencben van — talált közbevágni Szidike.*

¹⁸ A gondolatjellel bevezetett zárójeles mondatok a szövegösszefüggést hivatottak megvilágítani.

elemről állít valamit, de a topik hangsúlyosságával¹⁹ jelzi, hogy e topik „kontrasztív”: valami burkoltan szembe van állítva vele. Az ige mibenléte e szerkezetben majdnem mellékes, sőt: ni-alak nélküli szerkezet is ugyanígy lehet „fenntartásos”:

- (61) *Grúzul tud az András.*
(— De németül nem.)
(62) *Mákosréteget szoktam csinálni.*
(— De kapos-túrósat nem.)

3.1.2. Az Ellentétező beszédérték és kifejezései

3.1.2.1. Az irtó-csüggő szerkezet (ICØ, ICe)

Itt az igekötőtlen vagy az egybefüggő-igekötős ni-alakon van az irtóhangsúly, utána csügg az ige. Az irtó-csüggő szerkezet jellemzően *E l l e n t é t e z ő* beszédértékű²⁰ (jele: E):

- (63) *Bögzöni tud a sógor.* [ICØ = E]²¹
(— Nem cimbalmozni.)
(64) *Én szétrobbanni szeretnék.* [ICe = E]
(— És nem nyájaskodni.)

Ilyen volt (41) is. Az „ismert” ige csügg az „új”, ellentétbe állított, fókusz-helyzetű elem (itt: ni-alak) után. Diszjunktív kérdésre is ezzel válaszolunk (— *Bögzöni tud, vagy cimbalmozni?*). Az *Ellentétező szerkezet* képlete:

- (65) ... *X V_{fin} ...*

A szabály általános érvényű, nemcsak ni-alakkal jó:

- (66) *Kacsatojással csináltam a krémet.* [E]
(— Nem tyúktojással.)

Az ellentétezett elem határozó is lehet:

- (67) *Ott akartam megenni a fagyit.* [E] (— Nem itt.)
(68) *Ott akartam hagyni a kulcsot.* [E] (— Nem a portán.)
(69) *Apu be akarta rakni a gumimatracokat.* [E]
(— Nem pedig a tetőcsomagtartóra.)

A (68–69) látszólag beférkőző szerkezetek, de csak azért, mert hangsúlyos határozójuknak igekötői homonimája is van. Valójában (67–69) „kívülről irtott” szerkezetek; (69) például analóg (58)-cal. Mivel az *ott*, *be* stb. elemek igekötőként is működhetnek, a (68–69)-féle mondatoknak lehet másik (Nyomatékos) olvasata is. (Erről l. 3.1.4.2.)

¹⁹ A kontrasztív topikra az irtóhangsúlyon kívül az emelkedő hanglejtés jellemző, vö. Varga (1981, 233–234). A szünet (pl. az igekötő után: *El — mernek turisták...*) nem szükséges feltétel, ahogyan azt Vörös (1973, 417) állítja. Vö. még Fogarasi (1838, 246). A topik után e környezetben megjelenhet a hangsúlytalan *bezzeg*, *azt*, *oda* stb.: *Főbosszantani, azt tudnak. Grúzul bezzeg tud.*

²⁰ Simonyi (1903, 60–61): „kirekesztő mondat”.

²¹ A példamondat után szögletes zárójelben megadjuk: melyik szerkezet s milyen beszédértékű.

3.1.2.2. A többszörösen Ellentétező mondat

Egyetlen mondat több elemét is ellentétezhetjük, „új”-ként hangsúlyozhatjuk:

- (70) ¹¹Nyerni fognak idén a ¹¹kajakverseny döntőjében.
(— De veszíteni fognak a kenuversenyen.)

A több hangsúly léte ellentmond a tételnek, hogy az irtóhangsúlyt továbbiak nem követhetik. A többszörösen Ellentétező mondat az egyetlen ilyen ellenpélda (l. 3.2.2.1.); nem foglalkozunk itt a probléma lehetséges megoldásaival (azzal, hogy milyen határok vannak az ilyen mondat részei között).

3.1.2.3. Az irtó-kezdő szerkezet (IKØ, IKe)

Magát az igét is szembe lehet állítani más igékkal vagy végesítő elemekkel (mód-, időjelekkel stb.). Ekkor az ige kezdi a szerkezetet, ő viseli az irtóhangsúlyt, s utána áll az „ismert” ni-alak hangsúlytalanul:

- (71) (— Muszáj kiengesztelned?)
Nem, de ¹¹szeretném kiengesztelni. [IKe = E]
(72) (— Schulek fizethet a társbérletnek.)
Schulek ¹¹kénytelen fizetni a társbérletnek. [IKØ = E]
(73) (— Adtak be kérvényt?)
Csak ¹¹fognak beadni. [IKe = E]

Az ige Ellentétezésének képlete analóg (65)-tel, hiszen most is a hangsúlyos „új”-at követi a hangsúlytalan „ismert”:

- (74) ... ¹¹V_{fin} (X) ...

3.1.2.4. Az Ellentétező beszédérték összefoglalása

Az Ellentétező beszédértéknek kétféle kifejezése van. Irtó-csüggő (ICØ, ICe) szerkezet fejezi ki, ha *n e m* az ige van szembeállítva; irtó-kezdő (IKØ, IKe), ha az ige van szembeállítva. Beférkőzés nincs (de l. 3.1.4.2.). Az Ellentétező beszédértéket ezzel leírtuk, a továbbiakban nem foglalkozunk vele. Minthogy azonban e környezetek egy másik beszédértéket is kifejezhetnek (a Nyomatékost), tovább vizsgáljuk őket, de csak azon eseteket jegyezzük, amikor nem Ellentétező értékűek.

3.1.3. A Nyomatékos beszédérték

3.1.3.1. Irtó-kezdő szerkezettel (IKØ, IKe)

- (75) ¹¹Tudott makaózni a Géza bácsi. [IKØ = N]
(— Nem kétséges. Akárki megmondhatja.)
(76) *Én ¹¹próbáltam felhívni.* [IKe = N]
(— Bár ő biztosan azt hiszi, nem próbáltam.)

A Nyomatékos beszédértékű mondat (jele: N) saját igenlő megerősítése, gyakran megismétlése. Értelme: 'nem igaz, hogy nem; de igen'. Rendesen irtó-kezdő szerkezet fejezi ki, szabálya tehát megegyezik a végesalak-ellentézés (74) képletével. A Nyomatékosítás általában is így történik: az X helyén nemcsak ni-alak állhat:

- (77) *Hiszen 'hozatott orvosságot Zilahról.* [N]
(— Ahogy megígérte. Nem felelte el.)

Mindebből úgy tűnhetne, hogy a Nyomatékosítás szerkezetileg nem különbözik az ige-ellentézésétől, s annak csupán szemantikai változata.²² A következőkben két különbségre térünk ki.

3.1.3.2. Irtó-csüggő szerkezettel (ICØ)

A Nyomatékos irtó-kezdő szerkezettel való kifejezése nem kerekedik fölül az igeek osztálytagozódásán: egyesek Nyomatékos mondatban is megőrzik fókuszkerülő természetüket, s a (74) szabállyal dacolva a ni-alak mögött csüggnek hangsúlytalanul. Így irtó-csüggő szerkezet képződik:

- (78) (— Hát ez nem fog menni.)
'Menni fog. [ICØ = N]
(79) (— Szűcsné nem szokta tudni a lottószámokat.)
De 'tudni szokta. [ICØ = N]
(80) (— Főúr, fizetni szeretnék!)
Már 'fizetni méltóztatott. [ICØ = N]
(81) (— Én, aranyoskám, úgyse kapok lakbérkedvezményt.)
'Kapni tetszik, Bán néni. [ICØ = N]

Hogy erre nem minden ige képes, arra példa a *tud*:²³ ha (75)-öt irtó-csüggővé alakítjuk, beszédértéke Ellentéző lesz (65) szerint:

- (82) *'Makaózni tudott a Géza bácsi.* [ICØ = E]
(— És nem snapszlizni.)

A Nyomatékos érték irtó-csüggőben való kifejezésére csak kevés ige alkalmas. Ezeket központi segédigéknek nevezzük, a többieket másodlagos segédigéknek. E különbségtétel nem érinti a segédigés és a nem segédigés mondat szerkezetéről mondottakat (1.2.1.), hiszen a jelenség az igevivő + végesalak kapcsolatoknál általánosan megfigyelhető: *'vizet ivott a csapnál* [E], *'vádat emeltek a riporternő ellen* [N], *'eladásra került a gyűjtemény* [N vagy E]. L. 5.4.1.

3.1.3.3. Az irtó-beférkőző környezet (ICb)

Ennek értéke mindig Nyomatékos:

- (83) *'Át tudják tolni a talicskát.* [ICb = N]
(— Ha igazán akarják.)

²² Az angol egyértelműbben különbözteti meg a kettőt: *'Jack 'likes fish.* [E] :: *'Jack 'does like fish.* [N]

²³ Legalábbis az itt illusztrált 'savoir' értelemben. Bővebben l. 4.5.

- (84) *Ida* ¹¹*meg akarta harapni a vámtisztet.* [ICb = N]
 (— Ez nem szóbeszéd.)

Ne feledjük: Ellentétező mondatban még a beférkőzők is — a felülkerekedő (65) szabálynak engedelmessé — követik az egybefüggő igekötős ni-alakot:

- (85) *Ida* ¹¹*megharapni akarta a vámtisztet.* [ICe = E]
 (— Nem megcsókolni.)

3.1.3.4. A kétféle Nyomatékos

Az előző két pontban említett, csüggésre törekvő igéknek is van „szabályos” irtó-kezdő Nyomatékosa a (74) képlet szerint. A (78–81) példákban a válasz így is hangozhatott volna:

- (78)a. ¹¹*Fog menni.* [IKØ = N]
 (79)a. *De* ¹¹*szokta tudni.* [IKØ = N]
 (80)a. *Már* ¹¹*méltóztatott fizetni.* [IKØ = N]
 (81)a. ¹¹*Tetszik kapni, Bán néni.* [IKØ = N]

Gyanús, hogy talán a kétféle szerkezet jelentése is különböző. Ez feltűnőbb az igekötős ni-alak mellett:

- (86) ¹¹*Fel fog sikoltani.* [ICb = N]
 (86)a. ¹¹*Fog felsikoltani.* [IKe = ?]

Jelentéskülönbségükre a 3.2.4.2.-ben térünk vissza.

3.1.4. Szabályos kétértelműségek: Ellentétező vagy Nyomatékos?

3.1.4.1. Kétértelműség az irtó-csüggő (IKØ) szerkezetben

A 3.1.3.2-ben illusztrált igefajtánál mindig kétértelmű az igekötőtlen irtó-csüggő: Ellentétező olvasata is van, hiszen egybeesik a szabályos (65) képzésű igekötőtlen ni-alakos Ellentétezővel (Simonyi 1903, 59). Az olvasatok között csak a szövegösszefüggés dönt. Pl. (78) más összefüggésben Ellentétező lehet:

- (87) (— Jönni fog?) ¹¹*Menni fog.* [IKØ = E]

3.1.4.2. Kétértelműség az irtó-beférkőző (ICb) szerkezetben

Az irtó-beférkőző szerkezetnek lehet — a Nyomatékos mellett — Ellentétező olvasata, ha az igekötőnek határozói homonimája van: ezt láttuk (68–69)-ben, ahol „kívülről irtottnak” elemeztük a szerkezetet. A kétértelműséget csak a szövegösszefüggés oldja föl. Pl. (69) más összefüggésben Nyomatékos lehet:

- (88) (— Megkértem apátokat, hogy rakja be a gumimatracokat, de persze füttyült rá, ugye?)
Apu ¹¹*be akarta rakni a gumimatracokat.* [ICb = N]

Könnyebb lesz a dolgunk, ha megkülönböztetjük az igekötők két használatát:

- a) h a t á r o z ó i : *bemegy, ledől, szétszalad, ráír*
 b) b e f e j e z ő : *megvéd, lenyel, becsap, kifícamít*

Mármost az iménti kétértelműség csak határozói igekötővel áll fenn, mivel a befejező igekötő nem tűri az ellentéteztést, s így csak Nyomatékos olvasata lehet. Példa erre (84). Nézzük továbbá a *be* következő környezetét: mivel a *beháló*-ban a *be* befejező igekötő, az Ellentéteztést célzó kontextusmondat értelmetlen:

(89) *Bizony ¹be akarta hálózni a főnökasszonyt.* [ICb = N]
 + Nem pedig ki.

3.1.4.3. Kétértelműség az irtó-kezdő szerkezetben (IKØ, IKe)

Mint láttuk, az ige-ellentéteztés és a Nyomatékosítás általában egyformán, irtó-kezdő szerkezettel történik, e szerkezet tehát szabályosan kétértelmű. Kivételt képez a 3.1.3.2.—3.1.3.3. alatt ábrázolt igefajta, mely csüggve (is) nyomatékos.

Az Ellentéteztő és Nyomatékos beszédértékek áttekinthetők a 3.3. alatti összefoglaló táblázaton.

3.2. A lapos prozódiajú szerkezetek

3.2.1. A Semleges beszédérték

A lapos prozódiajú mondatok az irtókhoz képest semlegesek; szembeállítást, kitüntetett „új”-at nem tartalmaznak, előzményt vagy folytatást nem igényelnek. A lapos környezet a *Semleges beszédérték* természetes kifejezője:

(7) *Az ¹öregék ¹rá fognak ¹jönni a ¹csalásra.*

E környezeteket tüzetesebben vizsgáljuk, mert itt az igeik maguk felelősek viselkedésbeli különbségeikért.

3.2.2. Az irtó és lapos elrendezések szimmetriája

Azt várhatnánk, hogy a lapos környezetek nagyobb változatosságot mutatnak, mint az irtók, hiszen itt több elem egyformán hangsúlyos. Nem ezt találjuk. Mint az alábbi táblázat mutatja, lapos prozódiaival pontosan ugyanaz az öt szórendi kombináció létezik, mint irtóval:

		Lapos		Irtó	
		csüggő	kezdő	csüggő	kezdő
igekötő nélküli		LCØ	LKØ	ICØ	IKØ
igekötős	egybefüggő	LCe	LKe	ICe	IKe
	beférkőző	LCb	—	ICb	—

Azt állítjuk, hogy e kétszer öt környezet elegendő (még sok is) a ni-alak melletti igei osztályozásához. Most tehát be kell bizonyítanunk, hogy valóban nincs több vizsgálatra érdemes lapos környezet.

3.2.2.1. A végesalak hangsúlyviszonyai korlátozottak

A kezdő helyzetű végesalak csak hangsúlyos lehet, azaz a magyarban a végesalak proklízise tilos:²⁴

(90) **Fogunk 'hozni egy 'virágládát.*

Csak látszólagos a végesalak proklízise a következő mondattípusban:

(91) (— Mi lesz ezen az ünnepélyen?)
A 'titkárnő fog 'hárfázni.

Itt ugyanis a *fog* nem a *hárfázni* előtt, hanem a *titkárnő* után áll, a prozódia tehát kívülről irtott. A mondatban két nyomatékos elem van, mindkét főhangsúly irtó (vö. 3.1.2.2.); helyesen:

(91') *A 'titkárnő fog 'hárfázni.*

A ni-alak után álló végesalak viszont csak hangsúlytalan lehet, azaz a magyarban lapos prozodiánál a nem kezdő helyzetű végesalak enklízise (csüggése) kötelező:²⁵

(92) **'Beszélgetni 'szoktam a 'nagyanyjával.*

(93) *'Beszélgetni szoktam a 'nagyanyjával.*

Összegezve: lapos prozodiában a kezdőhelyzet mindig hangsúlyosságot, a nem-kezdőhelyzet mindig hangsúlytalanságot jelent.

3.2.2.2. Az igekötő nem állhat akárhol

a) Lapos-kezdő környezet esetén, amikor a végesalak hangsúlyos, az igekötő nem válik el: csakis a ni-alakkal egybefüggően állhat, hangsúlyosan:

(94) *'Kellott 'bemenni 'vizsgálatra. [LKe]*

(95) *'Szottak 'átvenni 'hulladékot. [LKe]*

Ilyenkor nem is lehet szó beférkőzésről, hiszen a beférkőzött ige nem maradhatna hangsúlyos (lévén a beférkőzés a csüggés alosete):

(96) **'Be 'kellott 'menni 'vizsgálatra.*

Ez az elrendezés másodirtó prozodiával létezik, de ekkor már nem beférkőzésről van szó, hanem arról, hogy egy igekötővel homonim, topikalizált határozót (határozói igekötőt) irtóhangsúlyú ige követ, fenntartásos beszédértékkel:

(97) *'Föl 'tudunk pakolni. (— De a belsejébe nem.)*

²⁴ Talán kivételt képez a felsorolás: *Szeretnék 'táncolni, 'énekelni és 'felejteni.*

²⁵ A ni-alak után álló ige csak másodirtó környezetben (3.1.1.) lehet hangsúlyos, laposban soha.

Befejező igekötő ezt sem tűri:

(98) *¹¹Föl ¹¹tudtunk bontani néhányat.

Hogy (97)-ben nem beférkőzéssel van dolgunk, tehát a *föl* nem igazi igekötő itt, azt az is bizonyítja, hogy a (97)-féle szerkezet olyan igével is jó, mely sohasem férkőzik be, pl. a *fél*-lél:

(99) ¹¹Föl ¹¹féltünk pakolni. (— Csak a belsejébe mertünk.)

b) Lapos prozódianál az igekötő sohasem hangsúlytalan:

(100) *¹Szeretném meg¹tisztítani.

A következő példában a *rá* nem igekötő, hanem névmási bővítmény:

(101) ¹Fogunk rá ¹építeni. (— Mármint a telekre.)

Bizonyíték: a *rá* a *ni-tő* után is állhat (amit az igekötő nem tehet, l. alább):

(102) ¹Fogunk ¹építeni rá.

Az igekötő a fókuszba törekszik, így lapos mondatban az ige előtti elemet eleve csak akkor értelmezzük igekötőnek, ha hangsúlyos (a helyesírás is ekkor kíván egybeírást):

(103) ¹Jani ¹megpaskolta a ¹fenekét. (igekötő)

(104) ¹Jani meg ¹paskolta a ¹fenekét. (kötőszó)²⁶

Más szóval: az igekötőt csak valamely fölülkerekedő szabály mozdíthatja ki a fókuszba (pl. (59), (71), (97)), hangsúlyát pedig csak irtóhangsúly „irthatja ki”.

c) A befejező igekötő sosem állhat a hozzá tartozó *ni-tő* után:

(105) *¹Szisszenni föl muszáj volt.

(106) *¹Háldozni akarta be.

Nem így az igekötővel homonim határozó (határozói igekötő):

(107) ¹Menni kellett ¹be(fele). [LCØ = S] (vö. 3.1.4.2.)

Az igekötő másodirtó hangsúllyal sem kerülhet a *ni*-alak után:

(108) *¹¹Olvasni ¹¹el tudom a betűket. (— Csak nem értek egy szót se.)

Vagyis a *ni-tövet* nem lehet az igekötő nélkül a topikba előrehozni. A topikalizált, igekötős *ni*-alak után (nem kötelezően) a fókuszban megismételhetem az igekötőt (erről l. Szabolcsi 1980, 76–78):

(109) ¹¹Eloolvasni ¹¹(el) tudom a betűket.

A topikalizáció taglalásába itt nem mehetünk bele; megjegyezzük, hogy azok a végesalakok, melyek beférkőzésre nem képesek, a (109)-féle megismételt igekötőt sem tűrik:

(110) *¹¹Eloolvasni ¹¹el félt a betűket.

²⁶ Hasonló példákra l. Varga (1981, 330–331).

3.2.3. A Semleges beszédérték többféle kifejezése

A 3.2.2. részben felretettük a nem létező, illetve vizsgálatra nem érdemes (mert felülkerekedő szabályok által megszabott) lapos prozódiajú környezeteket. Vizsgálandó tehát a 3.2.2. alatti táblázatban felsorolt öt lapos prozódiajú környezet. A Semleges beszédértéket ezek fejezik ki; de hogy egy ige melyik környezet-típust „választja”, a lapos-kezdőt (LK) vagy a lapos-csüggőt (LC), illetve ez utóbbin belül igekötő esetén az egybefüggő elrendezést (LCe) vagy a beférkőző elrendezést (LCb), az már magának az igrének a sajátossága, és ez — egyelőre — semmilyen felsőbb szabállyal nem indokolható. Elérkeztünk tehát vizsgálatunk központi területéhez: hogyan viselkednek az igrék lapos környezetben, azaz hogyan fejezik ki a Semleges értéket?

I. Némely végesalakok hangsúlykivánók: mindig kezdőhelyzetben állnak (azaz mindig hangsúlyosak, 3.2.2.1.), sosem csüggnek vagy férkőznek be. Feltételezzük, hogy ezek az igrék mindig teljes igei csoportként működnek, a mellettük álló ni-alak tehát nem lehet igevivőjük. Ilyen az *imád*.

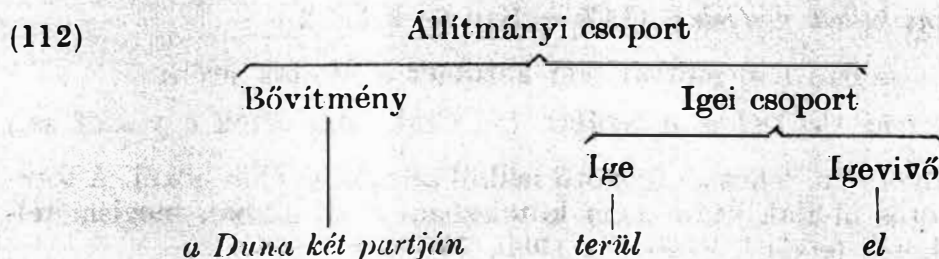
Mások — bár létezhethet lapos-kezdő használatuk — Semleges mondatban mindig hangsúlytalanok, azaz hangsúlykerülők. Ezen belül azonban két fajtát kell megkülönböztetnünk.

II. A beférkőzés feltehetőleg a segédigék sajátossága (*meg akarta érteni*): a beférkőzés éppen azt jelenti, hogy a ni-tő nem állhat a fókuszban igekötőjével együtt:

(111) *¹Megérteni akarta az ¹algebrát.

Az *akar*-hoz hasonlókat nevezzük segédigének.²⁷

III. Tudjuk, hogy sok ige nemcsak az igevivő után csügghet a lapos mondatban, hanem bővítmény után is (l. Komlósy 1988): *a ¹halálba menekült*; *a ¹gomblyukába tűzte*; *a ¹Duna ¹két ¹partján terül ¹el*. Tehát általában is léteznek hangsúlykerülő igrék; az utolsó példa elemzése:

Ugyanígy a ni-alak mellett álló igrék egy része a ni-alakon mint bővítményéni csügg:

(113) *A ¹forgalom ¹elérni látszik a ¹tavalyi ¹szintet*.

²⁷ Arra, hogy a segédigék (Semleges vagy Nyomatékos beszédértékkel) beférkőznek, felhívta már a figyelmet Fogarasi: „a' határozatlan módban levő igrének [ni-alaknak] előragát, a' határozott módban levő ige [végesalak] magához fogadja azon esetben, midőn magán a' határozott módban levő igrén fekszik a' hangsúly: *meg fogom a színházat látogatni*” (1838, 246). Erről l. még Molecz (1914, 98–99), Simonyi (1903, 486).

Ha ugyanis az *elérni* a *látszik* igevivője lenne, akkor a *látszik* beférkőzne; ennek hiányát csakis az *elérni* bővítmény volta magyarázza — a bővítményt az ige nem tudja megszakítani, oda nem férkőzik be. A *látszik* tehát igei csoport szerepű hangsúlykerülő ige. Az ilyeneket *t o l d a l é k f é l é k n e k* hívjuk, mivel az igét tartalmazó hangsúlycsoportnak éppúgy a végén állnak, mint az igei toldalékok.

3.2.4. A felszabaduló kezdőhelyzet. Folyamatos beszédértékek

Mondtuk, hogy a Semleges beszédértéket mindig a lapos prozódia fejezi ki. A fordítottját — vagyis hogy a lapos prozódia mindig Semleges értékű volna — már nem állíthatjuk ilyen biztosan. Vannak ugyanis végesalakok, amelyek lapos-kezdő és lapos-csüggő helyzetben egyaránt előfordulnak (pl. az *akar*). Ezeknél mindig a csüggő helyzet a Semleges, jelöletlen (vö. Simonyi 1903; Komlósy 1988); kezdő-lapos helyzetük így mintegy parlagon hever, „felszabadult”, és alkalmassá válik arra, hogy valamely más értéket fejezzen ki, mely az igazán Semleges csüggő helyzettel szembeállítható.

3.2.4.1. A Folyamatos beszédérték lapos prozódianál

A csüggésre törekvő igeiknél a lapos-kezdő (azaz hangsúlyos) használat szemantikailag, a beszédhelyzet tekintetében mindig több feltételhez van kötve, mint a csüggő használat, azaz speciálisabb jelentésű: a cselekvés folyamatban létét, közvetlenül várható bekövetkezését, a közlés azonnali folytatását (felsorolás elején, ...-tal végződő mondatban vagy általában a beszélgetés elején) vagy más „többletet” fejezi ki; mint az alábbi (a) mondatokban. Ezeket *F o l y a m a t o s* beszédértékűnek nevezzük (jel: F):²⁸

- (114) *'Igazolni próbálja az 'ártatlanságát.* [LCØ = S]
 (114)a. *'Próbálja 'igazolni az 'ártatlanságát.* [LKØ = F]
 (115) *'Vágni lehet a 'fűstöt.* [LCØ = S]
 (115)a. *'Lehet 'vágni a 'kenyeret!* [LKØ = F]
 (— Kész a rántotta!)
- (116) *'Fel mert 'szólni az 'értekezleten.* [LCb = S]
 (116)a. *'Mert 'felszólalni az 'értekezleten.* [LKe = F]

A jelenséget minden olyan esetben megtaláljuk, ahol az ige rendesen hangsúlytalan — tehát pl. határozói értelmű ni-alak mellett is, pedig az ilyen szerkezetek valószínűleg az 1.2.1-ben említett A típusba tartoznak:

- (117) *'Labdázni mentek a 'grundra.* [LCØ = S]
 ('ils sont allés', 'they went')
 (117)a. *'Mentek 'labdázni a 'grundra.* [LKØ = F]
 ('ils allaient', 'they were going')

²⁸ Így Simonyi (1903, 123), bár ő csak az egyik funkciót nevezte folyamatosnak, a többi beállónak stb.

Sőt, olyan szerkezeteknél is, ahol nincs ni-alak:

- (118) *A 'kenyérre kente a 'zsírt.* [S]
(118)a. *'Kente a 'kenyérre a 'zsírt.* [F]
(119) (— Hát maguk mit csinálnak?)
'Tüzelőt hozunk a 'pincéből. [S]
(119)a. (— Jaj, most mit tegyünk?)
'Hozunk 'tüzelőt a 'pincéből. [F] (— Már hozzuk is !)
(120) *'Kibontottam a 'csomagot.* [S].
(120)a. *'Bontottam 'ki a 'csomagot...* [F] (— Amikor hirtelen...)

Nem tagadjuk, hogy néha vajmi kevés különbség érezhető a csüggő és a kezdő elrendezés beszédértéke között, pl. a *szeretne* esetében:

- (121) *'Látni szeretném a 'leleteket.* [LCØ = S]
(121)a. *'Szeretném 'látni a 'leleteket.* [LKØ = F]

A kezdő elrendezésű mondat azonban ebben a példában is valószínűbb a beszélgetés megkezdésekor („kezdőmondat”) vagy udvarias felszólításként (enyhe sürgető éllel), mint a csüggő. Általában igaz, hogy a Semleges értékű mondat betöltheti a Folyamatos szerepét; fordítva általában nem igaz. Ez azonban nem ok arra, hogy a Folyamatos beszédértéket, illetve az őt kifejező „felszabaduló kezdőhelyzetet” mint nyelvtani kategóriát elvessük, hiszen például az angol *I'll go* és *I'll be going* is többnyire felcserélhetők, mégsem omlik össze a Simple—Continuous kettősség.

3.2.4.2. A Nyomatékos-Folyamatos [IK = NF]

A felszabaduló lapos-kezdő környezetekhez hasonlóan a felszabaduló irtó-kezdő is sajátos beszédértékű. Az irtó-kezdő akkor szabadul fel, ha az illető végesalaknak létezik Nyomatékos értékű irtó-csüggő használata (l. 3.1.3.2. és 3.1.3.3.). Ha [ICØ = N], akkor az IKØ szabadul fel, ha pedig [ICb = N], akkor az IKE. A kétféle Nyomatékos 3.1.3.4-ben felvetett problémáját a Nyomatékos-Folyamatos beszédérték bevezetésével (jele: NF) tudjuk megoldani (vagy legalábbis megfogalmazni):

- (122) (— Most mi lesz? Szerintem nem fog lőni a pandúr.)
'Lőni fog a pandúr. [ICØ = N]
(122)a. (— Miért nem lő már a pandúr?)
'Fog lőni a pandúr. [IKØ = NF]
(123) *'Meg szoktam kerülni a járdaszígetet.* [ICb = N]
(123)a. *'Szoktam megkerülni a járdaszígetet.* [IKE = NF]
(— Ha nagyon ráérek. Előfordul.)

A Nyomatékos-Folyamatos értelme: 'volt (lesz) olyan, hogy', 'volt (lesz) rá példa, hogy' („példaeset”); befejezetlenség, bizonytalan kimenetel, vagy éppen magának a közlésnek a folytatására utalás (általában ellentétes folytatására, lévén az irtó prozódia a szembeállítás eszköze).

A Nyomatékos-Folyamatos „igazi” jelen időt nemigen fejez ki; a múltban „példaesetet”, a jelenben közvetlen vagy bizonytalan jövőt (vö. Wacha 1983). Figyelemre méltó továbbá, hogy igekötős ni-alakkal a Folyamatos használat ritkább: az LKe ritkábban Folyamatos, az IKE pedig ritkábban

3.3. Mely beszédértéket milyen környezet fejez^s ki?

Beállítás Környezet	Lapos-csüggő (LC)	Lapos-kezdő (LK)	Irtó-csüggő (IO)	Irtó-kezdő (IK)
Semleges (S)	LCØ } csüggőkkel LCb } LCØ } toldalékféléléssel LCe } 3.2.3.	LKØ } hangsúlykivánók- LKe } kal 3.2.3.	—	—
Folyamatos (F)	—	LKØ } hangsúlykerülő- LKe } kel 3.2.1.4.	—	—
Ellentétező (E)	—	—	ICØ } a többi elem ICe } ellentétezésekor 3.1.2.1.	IKØ } az ige ellenté- IKe } tétezésekor 3.1.2.3.
Nyomatékos (N)	—	—	ICØ } központi segéd- ICb } igékkal 3.1.3.2–3.	IKØ } általában IKe } 3.1.3.1.
Nyomatékos- Folyamatos (NF)	—	—	—	IKØ } központi segéd- IKe } igékkal 3.2.4.2.

Nyomatékos-Folyamatos értékű, mint az LK \emptyset , illetve az IK \emptyset . Ez a ni-alaktól függően is változhat; oka pedig az, hogy az igekötő a főigét (a ni-tövet) befejezetté teszi, ez viszont ellentmond a folyamatosságnak.

A Nyomatékos-Folyamatos szerkezet rejtélyes, de tagadhatatlan jegye, hogy az alany vagy a tárgy „partitívuszt” is kifejezi (talán a „volt olyan”-, a „példaeset”-mozzanat révén):

(124) A ¹¹segítségére siettek a szerencsétlennek. [N]
(— mindannyian; valakik)

(124)a. ¹¹Siettek a segítségére a szerencsétlennek. [NF]
(— néhányan valakik közül)

(125) ¹¹Kiküldjük az értesítést. [N]

(125)a. ¹¹Küldünk ki értesítést. [NF]
(— legalább egyet)²⁹

A fenti mondatok azt is mutatják, hogy a Nyomatékos és a Nyomatékos-Folyamatos különbsége a ni-alak nélküli szerkezetekben is létezik.

3.3. Mely beszédértéket milyen környezet fejez ki? Az összefüggés kifejtését l. a 77. oldalon található táblázatban.

4. A ni-alak melletti igék viselkedésének leírása

A 4.4. pontban ismertetjük a ni-alak melletti igék értéktábláit, vagyis hogy mely környezetben fordulhatnak elő, s milyen beszédértékkel.

4.1. A nem-köznyelvi előfordulások

Célunk a mai művelt (budapesti) köznyelv leírása, ezért az e nyelvváltozatban természetes beszédértékeket mellékjel nélkül, pusztán nagybetűvel adjuk. (Ugyanígy teszünk akkor is, ha a végesalak töve maga stílárisan jelölt, így egyes környezetei között nincsen stíláris eltérés: pl. a *vél* minden előfordulása „írott nyelvi” stílusú.) A teljesség kedvéért azonban — a beszédérték jeléhez adott kisbetűvel — jelezzük, ha valamelyik környezetben az előfordulás nem köznyelvi, de más stílusrétegben létezik.

A stílusrétegek a következők:

Köznyelvi (jelöletlen): az általunk szóban és írásban használt értékek. Eddigi összes példamondataink ilyenek.

Beszélt nyelvi (b): az általunk szóban igen, de írásban nem használt értékek:

(126) ¹¹Át hajlandó kötni a vezetékét. [ICb = Nb]

(127) ¹Meg szeretem ¹várni az ¹írásos ¹felszólítást. [LCb = Sb]

Írott nyelvi (i): általánosan, de csak írásban (vagy felolvasásban, illetve felolvasásszerű beszédben) használt értékek:

(128) ¹Jelenteni köteles ¹minden ¹változást. [LC \emptyset = Si]

(129) ¹Szétzilálni ¹iparkodott a ¹haderejüket. [LCe = Si]

²⁹ Vö. Simonyi (1903, 123–124, 298–300): *Azt is kiküldtük; Azt is küldtünk ki.* Wacha (1983, 157) „hangsúlyosan közlő” elnevezése nem szerencsés.

A l a c s o n y (a): az általunk sem szóban, sem írásban nem használt, de széleskörűen elterjedt, „vulgáris” stílusú értékek:

(130) *!Rá muszáj !fizetni a !jegyre.* [LCb = Sa]

(131) *Maga !!át köteles adni a helyét.* [ICb = Na]

4.2. A vizsgált igék listájáról

Minden magyar igét és igeresűséget, amely ni-alakkal állhat, összegyűjtöttünk. Kizártuk azonban vizsgálatunkból azokat, melyek

a) csak tagadással fordulnak elő, pl.: *árt, áttall, akarószik*, viselkedésüket tehát felülkerekedő szabály kormányozza;

b) csak nem-állító vagy nem-kijelentő környezetben fordulnak elő, pl.: *sziveskedik, tessék, győz*. Ezek használatát is felülkerekedő szabályok határozzák meg;

c) oly ritkák vagy régiesek, hogy nem tudunk felőlük ítélni, pl.: *adatik, kéretik, remél, gondol*;

Vizsgálatunkban csak egy-két jellemző egyeddel képviseltetnek, mert mind hasonlóan viselkednek:

a) a melléknevek, pl. *jó, tilos*;

b) a főnevek, pl. *kár, ideje*;

c) a mozgást jelentő igék: *jön, megy* stb.;

d) az igekötős igék: *megpróbál, elfelejt* stb. A számtalan igekötős mozgás-igét elhagytuk;

e) az olyan összetett kifejezések, melyeknek végesalakja nem kopula, pl. *jólesik*.

E megszorításokon kívül listánk a teljesség igényével készült.

4.3. Példa a vizsgálatból

Most példaképpen három igén: az *imád*, az *akar* és a *látszik* végesalakon bemutatjuk mind a tíz környezetet s az abban mutatott beszédértéküket. A 4.4. táblázat valamennyi értékét hasonló mondatba-helyettesítéssel kaptuk; ennek ellenőrzését az olvasóra kell bízunk. A kényesebb vagy vitatható előfordulásokhoz 4.5. alatt kommentárt fűzünk.

Lapos-csüggő

LCØ	*!Hallgatni imádja az !apósát.	Ø
	!Hallgatni akarja az !apósát.	S
	!Aggódni látszik a !műtét miatt.	S

LCe	*!Kiülni imád a !teraszra.	Ø
	*!Kiülni akar a !teraszra.	Ø
	!Visszanyerni látszik az !erejét.	S

LCb	*!Ki imád !ülni a !teraszra.	Ø
	!Ki akar !ülni a !teraszra.	S
	*!Vissza látszik !nyerni az !erejét.	Ø

Lapos-kezdő		
LK \emptyset	'Imádja 'hallgatni az 'apósát.	S/F
	'Akarja 'hallgatni az 'apósát.	F
	*'Látszik 'aggódni a 'mútét miatt.	\emptyset
LKe	'Imád 'kiülni a 'teraszra.	S/F
	'Akar 'kiülni a 'teraszra. ³⁰	F
	*'Látszik 'visszanyerni az 'erejét.	\emptyset
Irtó-csüggő		
IC \emptyset	'Hallgatni imádja az apósát.	(E)
	'Hallgatni akarja az apósát.	N (E)
	'Aggódni látszik a mútét miatt.	(E)
ICe	'Kiülni imád a teraszra.	(E)
	'Kiülni akar a teraszra.	(E)
	'Visszanyerni látszik az erejét.	(E)
ICb	*'Ki imád ülni a teraszra.	\emptyset
	'Ki akar ülni a teraszra.	N
	*'Vissza látszik nyerni az erejét.	\emptyset
Irtó-kezdő		
IK \emptyset	'Imádja hallgatni az apósát.	N/NF
	'Akarja hallgatni az apósát.	NF
	*'Látszik aggódni a mútét miatt.	\emptyset
IKe	'Imád kiülni a teraszra.	N/NF
	'Akar kiülni a teraszra.	NF
	*'Látszik visszanyerni az erejét.	\emptyset

4.4. A vizsgált igék értéktáblái

Az E (Ellentétező) értékeket táblázatunkban figyelmen kívül fogjuk hagyni (l. 3.1.2.4.). Az ICe környezetet — mivel ott más érték, mint E, nem jelenhet meg — nem is jegyezzük.

Az LK \emptyset és LKe mindig egyforma értékűnek bizonyult, ezért közös oszlopba összevonva közöljük (l. 5.4.3.).

A könnyebb áttekinthetőség végett a \emptyset értékeket nem írtuk ki: ahol tehát üres hely van, ott \emptyset olvasandó.

Vastag szedés jelzi a beférkőzőket.

Dőlt betű jelzi a nem-köznyelvien beférkőzőket.

NAGYBETŰS szedés jelzi a toldalékféléket.

³⁰ E mondat nem hangzik természetesen, de vö. 'Akarunk 'fölvenni egy 'kölcsoni.
[LKe = F]

	Lapos prozódia				Irtó prozódia			
	csüggő			kezdő LKθ=LKe	csüggő		kezdő	
	LCθ	LCe	LCb		ICθ	ICb	IKθ	IKe
akar	S		S	F	N	N	NF	NF
baszik				S/F			N/NF	N/NF
bátorkodik				S/F			N/NF	N/NF
bir	S		S	F		N	N	NF
derogál 3				S/F			N/NF	N/NF
elfelejt				S/F			N/NF	N/NF
elkezd				S/F			N/NF	N/NF
elküld				S/F			N/NF	N/NF
enged	Si		Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
fáj 3				S/F			N/NF	N/NF
fél				S/F			N/NF	N/NF
fog	S		S	F	N	N	NF	NF
gyűlöl				S/F			N/NF	N/NF
habozik				S/F			N/NF	N/NF
hagy	Si		Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
hajlandó + van	Si		Sb	S/F		Nb	N/NF	N/NF
HALL	S	S		F			N/NF	N/NF
HÍV	S	S		F			N/NF	N/NF
hülye + lesz				S/F			N/NF	N/NF
ideje + van 3				S/F			N/NF	N/NF
igyekezik	Si	Si	Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
illik 3	Si		Sb	S/F		Nb	N/NF	N/NF
imád				S/F			N/NF	N/NF
iparkodik	Si	Si	Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
jó + van 3				S/F			N/NF	N/NF
jólesik 3				S/F			N/NF	N/NF
JÖN	S	S		F			N/NF	N/NF
kár + van 3				S/F			N/NF	N/NF
kell 3, kéne 3	S		S	F	N	N	NF	NF
KÉNYSZERŰL	S	S						
kénytelen + van				S/F			N/NF	N/NF
képes + van	Si		Sb	S/F		Nb	N/NF	N/NF
kész + van				S/F			N/NF	N/NF
készül	Si	Si	Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
kezd	S		S	F		N	N	NF
kíván	S		S	F		N	N	NF
köteles + van	Si		Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
KÜLD	S	S		F			N/NF	N/NF
LÁT (tárgyas)	S	S		F			N/NF	N/NF
lát (tárgyatlan)				S/F			N/NF	N/NF
LÁTSZIK	S	S	Sa			Na		
lehet 3	S		S	F		N	N	NF
megkísérel				S/F			N/NF	N/NF
megpróbál				S/F			N/NF	N/NF
megtanul				S/F			N/NF	N/NF

	Lapos prozódia				Irtó prozódia			
	csüggő			kezdő LKθ=LKe	csüggő		kezdő	
	LCθ	LCe	LCb		ICθ	ICb	IKθ	IKe
MEGY	S	S		F			N/NF	N/NF
mer	S		S	F			N/NF	N/NF
muszáj + van 3			Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
nekilát				S/F			N/NF	N/NF
óhajt	S		S	F		N	N	NF
óvakodik				S/F			N/NF	N/NF
próbál	S		S	F		N	N	NF
röstell				S/F			N/NF	N/NF
rühell				S/F			N/NF	N/NF
sajnál				S/F			N/NF	N/NF
ségt	Si		Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
siet				S/F			N/NF	N/NF
sikerül 3	Si		Sb	S/F		Nb	N/NF	N/NF
szabad + van 3	S		S	F		N	N	NF
szándékozik	S		S	F		N	N	NF
szégyell				S/F			N/NF	N/NF
szeret			Sb	S/F		Nb	N/NF	N/NF
szeretne	S		S	F		N	N	NF
szokás + van 3	S		S	F		N	N	NF
szokott	S		S	F	N	N	NF	NF
szükséges + van 3	Si		Sb	S/F		Nb	N/NF	N/NF
talál	S		S		N	N		
TANÍT	S	S		F			N/NF	N/NF
TANUL	S	S		F			N/NF	N/NF
tartozik	Si	Si	Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
tetszik 3	S		S	F	N	N	NF	NF
tilos + van 3				S/F			N/NF	N/NF
törekszik	Si	Si	Sa	S/F		Na	N/NF	N/NF
tud 'pouvoir'	S		S	F	N	N	NF	NF
tud 'savoir'	S		S	F		N	N	NF
un				S/F			N/NF	N/NF
utál				S/F			N/NF	N/NF
VÁGYIK	S	S		F			N/NF	N/NF
VAN	S	S						
VÉL	S	S						
VISZ	S	S		F			N/NF	N/NF
VOLT	S	S		F			N/NF	N/NF
vonakodik				S/F			N/NF	N/NF

4.5. Betűrendes kommentár

E betűrendes kommentárban listánk azon elemei szerepelnek, amelyeknek értéktáblájában vitatható, első pillantásra nem nyilvánvaló, csak bizonyos ni-alakokra igaz stb. értékek vannak. Igyekeztünk távirati rövidséggel rámutatni arra, hogyan került ilyenkor a kérdéses érték táblázatunkba.

A stiláris értékek megállapításánál nagyon kevés szakirodalmi támpontunk volt. Modern magyar „usage”-szótár nem áll rendelkezésre; az A Magyar Nyelv Értelmező Szótára természetesen csak az egyes lexikai elemekről ad stiláris minősítést. Ezért a viszonylag friss Nyelvművelő Kézikönyvhöz fordultunk (NyKk), ám ennek jó pár megállapításával vitába kell szállnunk. Ez a — céljának egyébként bizonyára megfelelő — kézikönyv nem vagy szempontunkból túlságosan leegyszerűsítő módon alkalmaz hangsúlyjelöléseket; olykor egy régebbi, számunkra már elmúltnak tetsző nyelvállapotot tükröz; olykor meg köznyelv alatti stílusértékű szerkeszteteket tekint köznyelvieknek. Mégis úgy véljük, hogy — éppen a szakirodalom szűkössége miatt — ezt a kézikönyvet hiba lett volna figyelmen kívül hagynunk, még ha legfőbb támpontunk végül saját intuíciónk maradt is.

akar

(IKe = NF) ?*Ida* 'akarta megharapni a vámtisztet.

Esetleg 'volt már olyan, hogy meg akarta harapni' értelemben, vagy ellentétes folytatással. — Megjegyezzük, hogy az *akar* ilyen szórendű használatát az NyKk (I, 131) kétségbe vonja (a hangsúlyt nem jelöli).

bátorkodik

Mivel a szó elavulóban van, nem bízhatunk feltétel nélkül kompetenciánkban. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy csüggő környezetben is Semleges értékeket vegyen fel; vagyis segédige lehessen. (A régi nyelvben bizonyosan az volt.)

(LCØ = S?) 'Hangoztatni *bátorkodott* a 'kifogásait.

(LCe = S?) A 'gavallérok 'kiválasztani *bátorkodtak* néhány 'souvenirt.

(LCb = S?) 'Be *bátorkodom* 'jelenteni 'növsülési 'szándékomat.

Ma keresett és mesterkéltnak volna emeli az „intenzív értelműek” közé, l. 5.3.2.

bír

Főleg tagadó mondatokban használatos, kérdő mondatokban pedig 'tud, pouvoir' értelemben fordul elő — ezeket természetesen nem vizsgáltuk. Állító környezetben ma a leggyakoribb beférkőző használata; az igekötőtlen csüggő használat (ICØ) ritka:

(ICØ = S?) 'Lidike 'vinni *bírta* a 'liszteszsákokat.

Az F és NF értékek vagy a 'bírja erővel' értelmet fejezhetik ki (ennek nem kedvez a befejezettséget jelölő igekötő, ezért az igekötős tartományban kevésbé érvényesül, l. 5.4.3.), vagy pedig hitetlenkedést, méltatlankodást. Példák az utóbbira:

(LKØ = F) 'Bírja 'nézni 'más 'szenvedését!

(LKe = F) 'Bírta 'végighallgatni 'Oszkár bácsi 'rimánkodását!

enged

A köznyelvben gyakoribb és természetesebb a *hogy* kötőszós mellékmondatos kifejtés: *Édesanyja engedte elmenni a zsúrra* helyett inkább: *Édesanyja engedte, hogy elmenjen a zsúrra*.

Az *enged* nem is olyan régen még természetesen férközött be: *El engedte sikkadni drága jogát* (Csáth Géza). Talán ezért nem fűz semmi megjegyzést

az NyKk (I, 995, 996) ehhez a szerkezethez, holott ma egyértelműen köznyelv alattinak számít.

Az *enged* az LCØ környezetben választékos árnyalatú, és csak bizonyos ni-alakokat tűr:

(LCØ = Si). *A 'merész 'kivégzés 'sejtetni engedte a 'dús 'idomokat.*

A csüggő *enged* mindig akkor gyakoribb, amikor a ni-alak cselekvője ki nem tett általános alany.

fáj 3

Szokásosabb mellékmondatos kifejtést alkalmazni: *Fájt elküldenem a rívó asszonyt* helyett inkább: *Fájt, hogy el kell küldenem a rívó asszonyt*; vagy *Fájt, amikor elküldtem a rívó asszonyt.*

hagy

L. *enged*. Pl.: *Meg hagyta magát csókolni* (Csáth Géza); *El hagyta magát kábítani* (Csáth Géza). A *hagy* azonban más ni-alakok után szokott csüggeni, mint az *enged* (pl. inkább *veszni hagy, futni hagy* stb.), és nem lehet „mondást jelentő”.

igyekszik

Az NyKk (I, 996) nem fűz megjegyzést a beférkőző *igyekszik*-hez; magunk ezt stilárisan jelöltnek tartjuk.

(ICb = Na) *'Le igyekeztünk rántani a leplet.*

(LCb = Sa) *'Le igyekeztünk 'csendesíteni a 'rendzavarókat.*

Rács szerint „Már elvétve tárgyasan is . . . ragozható az *igyekszik*” (MMNy, 272).

illik 3

Az NyKk (I, 996) nem fűz megjegyzést az *illik* beférkőző használatához az ilyenféle mondatokban:

(ICb = Nb) *'Meg illik köszönni az ajándékokat.*

(LCb = Sb) *'Át illik 'adni a 'helyünket az 'idősebbeknek.*

Az NyKk példája: *A vendéget le illett volna ültetni.*

képes + van

A kezdő használat csak méltatlankodó értelmű lehet, 'képes és megteszi' értelemben.

(IKe = NF) *Ez 'képes elmenni a rendőrségre.*

(LKØ = F) *'Képes 'golfozni 'ilyen 'időben!*

(A méltatlankodó értelem azt is implikálja, hogy az alanynak lehetőleg élőnek kell lennie:

(LKØ = Ø?) *?A 'sav 'képes 'oldani a 'fémet.*

Vö. *?A 'sav 'képes és 'oldja a 'fémet.*

kezd

A beférkőzésnél gyakoribb és szerencsésebb az *elkezd* használata: *Ki kezd alakulni* (NyKk I, 995) helyett inkább: *elkezd kialakulni* (l. próbál).

Ha a ni-alak mediális jelentésű (tehát nem igazi cselekvés), az LK környezetek meglepően Semlegesnek hatnak:

(LK \emptyset = S?) 'Kezdem 'érteni a 'problémát.

(LKe = S?) 'Kezdték 'átlátni a 'helyzet 'komolyságát.

kíván

Minden környezetében írott nyelvi. Az NF és F értékű környezetekben főigei jelentése léphet az előtérbe:

(LKe = F) 'Kívántunk 'megmártózni a 'hűvös 'vízben.

köteles + van

Az NyKk (I, 996) szerint „A köteles bemutatni szokásosabb, mint a be köteles mutatni”; megítélésünk szerint a beférkőzés köznyelv alatti stílusrétegekre jellemző.

lát

A tárgyias *lát* kétcselekvőjű (*lát vkit vmit csinálni*), a tárgyatlan pedig a *látok írni-féle* szerkezetekben szerepel.

A tárgyias *lát* a kezdő szerkezetekben 'látja, 'amint', csüggő környezetekben pedig 'úgy látja, mintha' jelentésben fordul elő.

látszik

Használata az írott nyelvi rétegre korlátozódik. Az „Na” és „Sa” értékeket tehát itt „írott, alacsony stílusrétegűként” kell értelmezni:

(LCb = Sa) 'Ki látszik 'bírní 'minden 'megterhelést.

(ICb = Na) 'Meg látszott 'érteni a 'szavaimat.

megy

Listánkban a *képes*-en kívül csak a *megy* ni-alakos szerkezete alakítható át...és megteszi alakúra: *Megy zuhanyozni = Megy és zuhanyozik*. L. 5.5.2.

mer

Az F értékű formák kifejezhetnek méltatlankodást vagy hitetlenkedést, pl.:

(LKe = F) 'Mert 'felszólalni az 'értekezleten!

és lehetnek idiómák ('merem 'állítani, 'merem 'remélni, 'merem 'ajánlani stb.).

muszáj + van 3

A személyragozott *muszáj + van* (*muszáj vagyok* stb.) a köznyelvben és az írott nyelvben nem létezik, és csak egyes számú alakjai vannak.

próbál

L. kezd. (A megfelelő igekötős ige a *megpróbál*.) A beférkőző szerkezetet itt is ritkábbnak, de semmiképpen sem stílárisan jelöltnek érezzük. *Át próbálta kapni a derekát* (Kosztolányi Dezső).

szabad + van 3

Ugyanezekkel az értékekkel létezik igetöví használata (*szabad 3*) is (*szabadott* stb.).

Ez az egyetlen olyan összetett ige, amely nemcsak \emptyset alakú kopulával férkőzik be, hanem minden alakjában, még a köznyelvben is.

(LCb = S) *'Át volt szabad 'mennünk 'Rafaelékhez.*

szándékozik

Az NyKk szerint (I, 996) igekötős ni-alakkal a Csüggő elrendezés szokásosabb, mint a beférkőző, azaz *a célt elérni szándékozik* gyakoribb, mint az *el szándékozik érni*. Az első elrendezést nem-mondatvégi helyzetben a köznyelvben csak irtó prozodiával, Ellentétező beszédértékkel tudjuk elképzelni (de l. 5.3.2.):

(ICe = E) *A célt 'elérni szándékozik a csapat.*
(— Nem megkerülni.)

szeret

Nem tartalmazza a *szeretne* igét, mely mind jelentésben, mind viselkedésben elkülönül.

szokás + van 3

Beférkőzése köznyelvi, kopulás beférkőzése azonban köznyelv alatti stílusértékű. Pl.:

(LCb = S) *Az 'okozott 'kárt 'ki szokás 'fizetni.*

(LCb = Sb) *A 'koporsót 'végig volt szokás 'kísérni a 'város 'utcáin.*

Segédigei állását feltehetően rokonának, a *szokott*-nak köszönheti (5.2.2. szerint hangsúlykivánónak kellene lennie).

szokott

Az NF—N és F—S különbség itt az 'általában szokott'—'néha, ritkán, olykor szokott' jelentéskülönbségnek felel meg. Ez talán azzal hozható összefüggésbe, hogy csak múlt ideje van.

tanul

El tudjuk képzelni a beférkőző szerkezetekben, (nagyon) alacsony stílusértékkel:

(Cb = Na/Sa) *Fel tanul állni a baba.*

tetszik 3

Természetesen a „tetszikezés” *tetszik*-jéről van szó. Ez ritkán áll *-nak/-nek* ragos „alannyal”, amit indokolhat, hogy voltaképpen nem alanyt, hanem vokatívuszt kíván. A kettő alaki azonossága miatt használják több megszólított esetén a *tetszenek* alakot is.

törekszik

L. *látszik*.

tud

A *tud* különbözőképp viselkedik aszerint, hogy jelentése 'képes; van ereje/ideje/alkalma' (= francia *pouvoir*), illetve 'ismeri a módját; birtokában van a tudásnak' (= francia *savoir*). Valójában két *tud* van tehát: a két homonimát a francia megfelelővel címkézzük.

van, volt

A ni-alak mellett a létige mindig célhatározós jellegű szerkezetet alkot (*úszni van*); talán mozgásige? Listánkban a teljesség kedvéért szerepel, hiszen a létigét nem is kellene sehová besorolni. Jelen és múlt idejét kettébontottuk, mert más viselkedésű (s talán jelentésű?).

5. A vizsgált igék osztályozása

5.1. Az alapvető osztályozás

Először főszempontunk szerint osztályozzuk a vizsgált igéket: aszerint, hogy melyik környezetben veszik föl a Semleges értéket — más szóval, hogy képesek-e csüggeni, illetve beférkőzni lapos prozódiajú környezetben. Egyelőre csak a köznyelvi előfordulásokat nézzük, a stílus-mellékjeles értékeket most \emptyset -nak tekintjük.

A két Semleges érték (az igekötőtlen, illetve az igekötős ni-alak melletti) minden igével létezik,³¹ már csak azért is, mert azt vélelmeztük, hogy Semleges beszédértéke minden igének van. Az F, N vagy NF értékek azonban bizonyos „hangsúlyképtelen” igéknél hiányoznak: ezeket az osztályokon belül megemlítjük. (L. még 5.4.2.)

Mint már jeleztük (3.2.3.), az igék a lapos környezetekben a Semleges értéket háromféleképp vehetik fel. Ehhez elég megnéznünk a 4.4. táblázatban a lapos-csüggő környezetet:

	LC _a	LC _e	LC _b	Példa
I. Beférkőző igék	S	\emptyset	S	akar
II. Hangsúlykivánó igék	\emptyset	\emptyset	\emptyset	imád
III. Toldalékféle igék	S	S	\emptyset	LÁTSZIK

Az I. osztály tagjai a segédigék (a 4.4. táblázatban vastagon szedettek). A II. osztály tagjai hangsúlykivánó igék (a 4.4. táblázatban vékony álló, illetve dőlt betűvel szedettek). A III. osztály tagjai is igék, de hangsúlykerülő igék (a 4.4. táblázatban nagybetűvel szedettek).

Ezt a durva, alapvető osztályozást két irányból kell finomítanunk: egyrészt a három osztályon belüli alosztályokat, másrészt a nem-köznyelvi („stílusjelölt”) viselkedést is figyelembe kell vennünk. Nézzük részletesebben az egyes osztályokat.

5.2. Az egyes osztályok és alosztályaik

5.2.1. I. osztály: segédigék

Hogy az I. osztály nem lexikai, hanem nyelvtani osztály (azaz megérdemli a „segédigék” nevet), az abból is látszik, hogy tagsága zárt, szemben a rendes igék hatalmas, nyílt lexikai halmazával. (A zártságon az nem vál-

³¹ Nem mindig egyforma természetességgel, l. 4.5. btr.

tozzat, hogy kb. 15 további ige nem-köznyelvi stílusértékkel ide csatla-
kozhat; ez csak azt jelenti, hogy nyelvi rétegenként különbözik a segéd-
igék halmaza, l. 5.3.1.) A segédigék száma — a *kell/kéne* alakokat egynek,
a *tud* 'pouvoir' és 'savoir' jelentését kettőnek véve — 19.

Ha a lapos-csüggő környezeteken túl a többi környezetben mutatott
viselkedést is nézzük, a következő alosztályokat kapjuk:

	LC \emptyset	LCe	LCb	LK \emptyset /LKe	IC \emptyset	ICb	IK \emptyset	IKe
I/A. Központi segédigék	S	\emptyset	S	F	N	N	NF	NF
I/B. Másodlagos segédigék	S	\emptyset	S	F	\emptyset	N	N	NF
Hangsúlyképtelen igék	S	\emptyset	S	\emptyset	N	N	\emptyset	\emptyset

I/A. Központi segédigék: *akar, fog, kell/kéne, szokott, tetszik, tud* 'pouvoir'.
Az I/A. és I/B. alosztály között az a különbség, hogy az I/A. tagjai a Nyomatékos értéket csüggő helyzetben fejezik ki (3.1.3.2.). Más szóval: a köz-
ponti segédigék viselkedése teljesen olyan lapos prozodiánál, mint irtó
prozodiánál, csak itt az S-nek N, az F-nek NF felel meg. Ez jól látszik,
ha egymás alá írjuk az öt lapos és az öt irtó környezetet:

I/A.	LC \emptyset	LCe	LCb	LK \emptyset	LKe
	S	\emptyset	S	F	F
	IC \emptyset	ICe	ICb	IK \emptyset	IKe
	N	\emptyset	N	NF	NF

Mint várható, a belsegédigék (2.1.3.) is a központi segédigék közül kerülnek
ki (*fog, szokott, tetszik, kell*); csak a *szeretne* van az I/B.-ből.

I/B. Másodlagos segédigék: *bír, kezd, kíván, lehet, mer, óhajt, próbál,*
szabad, szándékozik, szeretne, szokás, tud 'savoir'.

Hangsúlyképtelen (mindennemű kezdő használata hiányzik): *talál*. Ezen
igék a Nyomatékos értéket igekötős ni-alak mellett ugyan beférkőzve
veszik fel (ICb = N, 3.1.3.3.), de igekötőtlen ni-alak mellett alávetik
magukat a Nyomatékosítás (74) kezdőhelyzetbe hozó („fókuszáló”) szabá-
lyának, vagyis ilyenkor a Nyomatékos értéket irtó-kezdő helyzetük fejezi
ki (IK \emptyset = N). Viselkedésük lapos és irtó prozodiánál ezért nem teljesen
párhuzamos:

I/B.	LC \emptyset	LCe	LCb	LK \emptyset	LKe
	S	\emptyset	S	F	F
	IC \emptyset	ICe	ICb	IK \emptyset	IKe
	\emptyset	\emptyset	N	N	NF

Hogy miért épp ezek az igék a segédigék, arra az általunk használt szórendi-prozódiai ismérveken kívül más valós magyarázatot nem látunk (bár l. 1.3.3.). Mindenesetre az osztály tagjai rendelkeznek a segédige-szerűségek általános jellemvonásaival: roppant gyakoriak, elvont modális vagy temporális jelentésűek, mondatbeli szerepük pedig a főigének (ni-alaknak) van alárendelve. Tény azonban, hogy — pusztán jelentésük alapján — az osztály egyes tagjai valamely más osztályba is tartozhatnának (pl. *mer, próbál*); illetve nyugodtan az I. osztály tagja lehetne pl. a *szerep, képes, kész, illik*. Így hát az osztály definícióját szigorúan formai-mondat-tani síkon kell tartani.

5.2.2. II. osztály: hangsúlykivánó igék

A II. osztály tagjai nem segédigék. Semleges körülmények között a fókuszbba (kezdőhelyzetbe) törekszenek. Az osztály tagsága nyitott, mert némelyik tagja olyan ige-típust képvisel, melyből határtalanul sok van. Ha továbbra is eltekintünk a nem-köznyelvi adatoktól, akkor az osztály értéktáblái teljesen egységesek:

	LC _ø	LC _e	LC _b	LK _ø /LK _e	IC _ø	IC _b	IK _ø	IK _e
II. Hangsúlykivánó igék	ø	ø	ø	S	ø	ø	N	N

Az osztály tagjainak jelentős részénél az idetartozás valamilyen módon indokolható. Válasszuk le ezeket az alcsoportokat, s indokoljuk, miért nincs csüggő Semleges használatuk.

(i) Igekötős igék: *elfelejt, elkezd, elküld, megkísérel, megpróbál, megtanul, nekilát* stb. stb.

Ezek saját igekötőt tartalmaznak, az pedig oly erősen törekszik a fókuszbba, hogy onnan csak felülkerekedő szabály szoríthatja ki (3.2.2.2.b), s még akkor sem állhat közvetlenül a fókuszs után. Igekötős ige tehát nem férkőzhet be (**el megpróbálta titkolni* és **el próbálta meg titkolni*), és lapos mondatban nem csügghet (**'titkolni megpróbálta a 'múltját* és **'titkolni próbálta meg a 'múltját*).

(ii) Tagadó értelmű igék: *baszik, derogál 3, fáj 3, fél, gyűlöl, habozik, hülye + lesz, kár + van 3, óvakodik, röstell, rühell, sajnál, szégyell, tilos + van 3, un, utál, vonakodik*.

Mint hogy a magyarban a tagadó elemek fókuszkövetelők, indokolt, hogy ezek az igék sose csüggyenek. A velük alkotott szerkezeteket csak irtó prozódiaival lehet tagadni (mintegy „felültagadni”), lapossal nem: **'Nem utál 'gördeszakázni*.³²

³² Néhány érdekes kivétel van: '*Nem habozott 'visszaadni a 'kölcsönt*; '*Nem röstellte 'elövenni*. Ezeket a tagadott igeiket talán önálló önfókuszú igéknek kellene tekinteni, mint pl. a *nem áll-t*.

- (iii) Nem-igetöví, nem-személyragozott alakulatok: *ideje + van 3, jó + van 3, kár + van 3, muszáj + van 3, szükséges + van 3, tilos + van 3* stb. stb.³³

Ide tartozik minden olyan főnév és melléknév, mely mellett a kopula csak egyes szám 3. személyű lehet, függetlenül a cselekvő számától és személyétől. Ezeket nincs okunk kopulájukkal együtt igéknek (tehát összetett igéknek) tekinteni; ezek igei csoportok, ahol a „tőalkotó” névszó az igevívő, a kopula az ige. Ide tartoznak a *jólesik*-félék is. (Ennek fényében teljesen kivételes a *szabad* és a *szokás* I. osztályba tartozása. Ugyancsak kivételes a *muszáj* és a *szükséges* — igaz, nem-köznyelvi — csüggése-beférkőzése, l. 5.2.3.)

A fent felsorolt (i)–(iii) csoportokat összefoglaló néven önfókuszú igéknek (illetve igei csoportoknak) nevezzük. Az önfókuszúság kielégítő magyarázat a II. osztályba tartozásra, a hangsúlykivánó viselkedésre. A továbbiakban ezekkel az igékkel nem foglalkozunk.

Hangsúlykivánó viselkedést mutat három kétcselekvőjű ige is: *enged, hagy, segít*. L. 1.1.

A II. osztály megmaradt tagjai azok, melyeknek idetartozását semmi sem indokolja, melyek tehát „saját jogukon” II. osztálybeli igék: *bátorkodik, hajlandó + van, igyekszik, illik 3, imád, iparkodik, kénytelen + van, képes + van, kész + van, készül, köteles + van, siet, sikerül 3, szeret, tartozik, törekszik*. Ezek a köznyelvben mind egyformán viselkednek, de nem-köznyelvi viselkedésük alapján három alcsoportra szakadnak (5.3.1.).

5.2.3. III. osztály: hangsúlykerülő igék.

A III. osztály tagjai nem segédigék. Semleges körülmények közt kerülnek a hangsúlyt, de nem férköznek be: toldalékfélék (3.2.3. III.). Enklízisük nem igazi csüggés, azaz nem közvetlenül a fókusz utáni helyre törekszenek, hanem csak hangsúlytalanságra. Az irtó környezetekben mutatott viselkedésük a II. osztályéval (tehát a nem-segédigékével) azonos. Az osztály értéktáblái egységesek, jóllehet nagyon különböző igék tartoznak ide.

	LC \emptyset	LCe	LCh	LK \emptyset /LKe	IC \emptyset	ICb	IK \emptyset	IKe
III. Hangsúlykerülő igék	S	S	\emptyset	F	\emptyset	\emptyset	N	N
Hangsúlyképtelen igék	S	S	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset

Hangsúlyképtelenek: *kényszerül, látszik, van, vél*.

A magyarban gyakori az ige hangsúlytalansága (de nem beférkőzése!), mint arra a 2.1.1.1-ben utaltunk ((1), (44–47) példák). A III. osztály nyitott halmaz; a legtöbb idetartozó ige az alábbi csoportok egyikébe tartozik:

³³ A csoport néhány tagja a tagadó értelműek között is helyet foglal.

Kétcselekvőjű igék: *hall, hív, küld, lát* (tárgyas), *tanít, visz* stb. stb. —
L. 1.1.

Mozgásigék: *jön, megy* stb. stb.

Ezek mellett a ni-alak határozói bővítmény (1.3.1.1.) vagy igei bővítmény (1.2.1.), tehát nem alkot a végesalakkal egy igei csoportot. A mozgásigék segédigei állása ellen szól, hogy ez produktív halmaz, melybe alkalmilag igen sok ige bevonódhat. Például az *igyekeznek* is használható mozgásigeként:

(LCe = S) *Az 'esti iskolások 'beiratkozni igyekeztek a 'szemerkélő 'esőben.*

Ezeket a használatokat a 4.4. táblázatban nem is jelöltük.

A III. osztály megmaradt tagjai: *kényszerül, látszik, tanul, vágyik, van, vél, volt.* Ezek idetartozása önkényes lexikai jegy. Jelentésük alapján akár segédigék is lehetnek volna, de a — nyilvánvalóan nem segédigei természetű — kétcselekvőjűekkel és mozgásigékkel való viselkedési azonosságuk miatt nem sorolandók a segédigék osztályába. (L. még 5.4.1.)

Érdekes, hogy a todalékfélék — még a nem-köznyelvi idesorolhatók is — mind igetöví és személyragozott igék.

5.3. A nem-köznyelvi stílusváltozatok

A köznyelv „alatti” (beszéli, illetve alacsony) vagy „fölötti” (írott) stílusrétegekben az igék egy része oly környezetekben is előfordul, ahol a köznyelvben nem. A stíluseltérések — sokatmondóan — mindig a csüggő környezetekben mutatkoznak. A beférkőzés is összefügg a stílussal: minél „alacsonyabb” a stílusréteg, annál gyakoribb a beférkőzés. (Az irtó-beférkőző használat ott és csak ott fordul elő, ahol lapos-beférkőző használat lehetséges.) A köznyelvi, beszéli nyelvi (b) és az alacsony (a) stílusértékek összefüggnek: az ezek egyikében tapasztalt értékek az annál alacsonyabb stílusrétegekben is előfordulnak (tehát ami köznyelvi, az egyben beszéli és alacsony is; ami beszéli nyelvi, az egyben alacsony is).

5.3.1. A csüggés-beférkőzés stiláris eloszlása

Alosztályozzuk most az igéket aszerint, hogy milyen stílusrétegben létezik csüggő vagy beférkőző használatuk. (Táblázat a 92. oldalon.)

Az I. osztály tagjainál a beférkőzés minden stílusrétegben természetes (hiszen ezen ismérv alapján állítottuk fel az osztályt). Fontos, hogy ezek a todalékféle helyzetet (LCe) semmilyen stílusban nem tűrik. Ez is bizonyítéka erős fókusz-után-törekvő természetüknek.

A II. osztály csaknem minden „saját jogú” tagja (tehát a nem önfókuszúak) használatos valamelyik köznyelv alatti stílusrétegben beférkőzőként. Feltűnő, hogy míg az igekötőn való csüggést (= beférkőzést) az alacsonyabb stílus kedveli, addig az igekötőtlen ni-alakon való csüggést (LCØ) csak az írott, hivataloskodó nyelvben találjuk meg (*'látni képes a 'hibáit*). A II/A. alosztály tagjai todalékféleként (LCe) sosem használhatók, míg

a II/B. alosztály igéi az írott nyelvben igen ('szétzilálni igyekeznek a 'gazdasági 'életet).³⁴ Az *enged, hagy, segít* igék a II/A. alosztállyal azonos módon viselkednek; ez — fájdalom — ellentmond szabályainknak, hiszen két-cselekvőjűek, melyeknek a ni-alak nem igevivője, s így nem csügghetnének annak igekötője után. Felhozhatjuk mentségükre azokat a körülményeket, amelyek a 4.5. kommentárban szerepelnek (inkább csak megszilárdult alakulatokban vagy ki nem tett általános alanyról van csüggés); egyébként pedig: melyik nyelvben nincsenek kivételek?

A III. osztálynak csak egyetlen tagja mutat stiláris változatot: a *látszik* (l. 4.5.). Kivételnek tekintjük.

Osztály	Ige	LC \emptyset	LCe	LCb/ICb	Jellemzés
I.	(minden tagja)	S	\emptyset	S	köznyelvien beférkőzők
II/A.	<i>hajlandó + van</i> <i>illik 3</i> <i>képes + van</i> <i>sikerül 3</i> <i>szükséges + van 3</i>	Si	\emptyset	Sb	beszélt nyelvien beférkőzők
	<i>szeret</i>	\emptyset	\emptyset	Sb	
	<i>köteles + van</i> <i>enged</i> <i>hagy</i> <i>segít</i>	Si	\emptyset	Sa	alacsony nyelvien beférkőzők
	<i>muszáj + van 3</i>	\emptyset	\emptyset	Sa	
II/B.	<i>igyekszik</i> <i>iparkodik</i> <i>készül</i> <i>tartozik</i> <i>törekszik</i>	Si	Si	Sa	alacsony nyelvien beférkőzők, de írott nyelvien toldalékfélék
II/C.	<i>bátorkodik</i> <i>imád</i> <i>kénytelen + van</i> <i>kész + van</i> <i>siet</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	sohasem beférkőzők
III.	<i>látszik</i>	S	S	Sa	alacsony nyelvien beférkőző
	(többi tagja)	S	S	\emptyset	toldalékfélék

³⁴ Ide tartozik a — gyakorlatilag kihalt — *kegyeskedik* is.

Megjegyzendő, hogy az adatközlők egy része arra látszott utalni, hogy a *szere*t egyformán viselkedik a *hajlandó*-val és társaival, mert elképzelhető csüggő-lapos környezetben, a *köteles*, *enged* és társaik pedig nemcsak alacsony nyelvién férkőznek be, vagyis szintén ide tartoznának. Ha e megfigyeléseknek hitelt adunk, a kép jelentősen leegyszerűsödik. (Az alosztályok felállítását az olvasóra bizzuk.)

5.3.2. A II. osztály ingatagsága. „Intenzív értelmű” igék

A II. osztályból az önfókuszúak — természetesen — semmilyen stílusrétegben nem csügghetnek, így az 5.3.1. táblázatban föl sem tüntettük őket. A II/C. alosztály igéit az önfókuszúság fenti (i)–(iii) válfajaiba nem sorolhattuk be, pedig semmilyen stílusrétegben nem csügghetnek (majdnem ide tartozik a *muszáj* is). Feltesszük, hogy ahogy a tagadó értelműek a bennük rejlő tagadó elem miatt mindenképpen „emfatikus” mondatot alkotnak, úgy a II/C. igéiben „i n t e n z í v” elem rejlik, mely miatt a fókuszba törekszenek. Ezt az is bizonyítja, hogy a velük alkotott mondatot ugyanúgy csak irtóhangsúllyal lehet tagadni, mint a tagadó értelműekkel alkotottat (pl. **'nem imád 'főzni*).

Ha elfogadjuk az „intenzivitást” alosztályozó ismérvül, akkor a II. osztályban „megmagyarázatlanul” (tehát saját jogán) csak a II/A. és II/B. alosztály marad: csupa olyan ige, melyek a köznyelv alatti stílusokban beférkőznek. Ez pedig nem jelent mást, mint hogy a tulajdonképpeni II. osztályt csak a köznyelv és az írott nyelv (és részben a beszélt nyelv) ismeri; ha az alacsony stílusú magyar nyelv nyelvtanát íránk, akkor ezek az igék az I. osztályba tartoznának, s a II. osztály nem létezne.

Másrészt feltűnő, hogy a III. osztály „saját jogú” igéi többnyire irodalmi ízűek (*kényszerül*, *látszik*, *vágyik*, *vél*), a köznyelv alatt nem is használatosak; a *tanul* az alacsony használatban beférkőző hajlamú (l. 4.5.); végül az osztályból csak a *van* és a *volt* marad; ezek e használatban feltehetően mozgásigék (*Voltál a piacon?*), s így nem saját jogúak. Magyarán: az alacsony stílus a III. osztályt sem ismeri, és minden nem magasabb szabályoktól osztályozott igét az I. osztályba tesz. Ez a törekvés a beférkőzésre (olyan végletekig, mint %*'szét indultak 'szedni*, %*'föl hallottam 'jönni*) épp ellentéte az írott nyelv toldalékképeségre való törekvésének.

Rendezzük most az 5.3.1.-ben összegzett adatokat aszerint, hogy a „saját jogú” igéket az egyes stílusrétegek melyik osztályba sorolják:

Osztály, alosztály	Írott	Köznyelvi	Beszélt	Alacsony
I.	I.	I.	I.	I.
II/A.	II.	II.		
II/B.	III.		II.	
III.		III.	III.	[III.]

(A táblázatban figyelmen kívül hagytuk a II/A. igék írott nyelvi csüggését az LCØ-ban; bár tekinthetnénk e jelenséget úgy, mint részben a III. osztályba való átsorolódást.)

A táblázatból látható, hogy az írott³⁵ nyelv minél több igét igyekszik toldalékféleként használni — nyilván német és latin hatásra, hiszen ott a beférkőzés ismeretlen. Még olyan mondatokat is el tudunk képzelni — bár létezésük kétes és marginális —, ahol I. osztályú igék szerepelnek toldalékféleként:

(132) ?? 'Gombnyomással 'jelezzé, ha 'leszállni kíván. [LCe = Si]

(133) ?? 'Boltunk 'elérni szándékozik a 'tavalyi 'forgalmat. [LCe = Si]

Mindazonáltal, minthogy most a művelt magyar köznyelvet írjuk le, fenn kell tartanunk a II. osztályt. Annyi tény, hogy az I. és a II. között a határ bizonytalanabb és könnyebben átléphető, mint ezek és a III. osztály között. A III. osztály markánsan különvállik, tagjai — az egy *látszik* alacsony nyelvi beférkőzésétől eltekintve — egyértelműen toldalék-félék, s az 1.2.1.-ben leírt két szerkezettypusból mindig az A-ba tartoznak.

5.4. A kezdő környezetek. A hangsúlyképtelen igék

Szabályként szögezhetjük le, hogy ha egy ige a Semleges értéket hangsúlytalanul fejezi ki (I. és III. osztály), akkor kezdőhelyzete Folyamatos értékű (l. 3.2.4.1.). Ugyanígy szabály — bár sokkal ritkábban fordul elő —, hogy ha egy ige a Nyomatékos értéket irtó-csüggő helyzetben fejezi ki (I/A. alosztály), akkor irtó-kezdő helyzete Nyomatékos-Folyamatos értékű (l. 3.2.4.2.). Mint láttuk, az F és NF érték pontos jelentése széles skálán mozog a kétes elfogadhatóságútól (*'Akar 'kiültni a 'teraszra*) a már-már egyszerűen Semleges, illetve Nyomatékos használatig (121–121a).³⁶ A kezdő környezetekben mutatkozó értékeket az alábbi táblázat foglalja össze.

Osztály, alosztály	Ige	LKø/LKe	IKø	IKe
I/A.	központi segédigék	F	NF	NF
I/B.	másodlagos segédigék	F	N	NF
II.	hangsúlykivánók	S	N	N
III.	hangsúlykerülők	F	N	N
Hiányosak:	I. talál			
	III. kényszerül			
	látszik	ø	ø	ø
	van			
	vél			

³⁵ Ne felejtjük: írott, nem pedig irodalmi nyelvről van szó. Az irodalmi nyelv kedveli a beférkőzést, különösen a régi. L. 4.5., pl. *enged, hagy* alatt.

³⁶ A következőképpen foglalhatjuk össze (kissé lazán fogalmazva) azokat az eseteket, amikor az NF, illetve F értékű szerkezetek használata a gyakoribb: NF (bármelyik végesalaknál): példaeset-jelleg, felsorolás; F (bármelyik végesalaknál): nyitómondat (beszédkezdeményezéséskor), felsorolás; (pl. *megy*): folyamatos szemlélet; (pl. *kell, szeretne, tetszik*): udvarias forma, enyhe felszólítás; (pl. *szokott, volt*): példaeset-jelleg.

5.4.1. Kezdőhelyzet a nem ni-alakos szerkezetekben

A kezdőhelyzetnek a csüggőhöz képest „jelölt” használata nemcsak a ni-alakos igei csoportokat jellemzi, hanem általában az igevivő + ige felépítésűeket (118–120). Az utóbbiaknak két fajtája van:

(i) Az igevivő lehet igemódosító³⁷ funkciójú, ilyenkor maga a ragozott ige önállóan is hasonló dolgot jelent, mint az igei csoport: az igevivő és az ige módosító–módosított kapcsolatban vannak, mint a jelző és a hozzá tartozó főnév: *vizet iszik, szénát kaszál*: 'szik, ti. vizet; kaszál, ti. szénát'.

(ii) Más esetekben az igevivő nem igemódosító: *vádat emel, palira vesz, drágának tart*. A teljesen lexikalizálódott szókapcsolatok (mint a *vádat emel* és a *palira vesz*) nyilván ebbe a második fajtába tartoznak, de nemcsak ilyenek vannak itt (vö. *drágának tart*). Elemeik között nem módosító–módosított viszony van, vö. **emel, ti. vádat*; **vesz, ti. palira*; **tart, ti. drágának*.

A (ii) típusnál a lapos-kezdő (= Folyamatos) elrendezés hiányzik, viszont létezik az irtó-kezdő (= Nyomatékos-Folyamatos):

	(i)	(ii)
Lapos-csüggő	' <i>vizet ittam</i> [S]	' <i>vádat emeltek</i> [S]
Lapos-kezdő	' <i>ittam 'vizet</i> [F]	*' <i>emeltek 'vádat</i> [Ø]
Irtó-csüggő	'' <i>vizet ittam</i> [E]	'' <i>vádat emeltek</i> [N]
Irtó-kezdő	'' <i>ittam vizet</i> [N]	'' <i>emeltek vádat</i> [NF]

A jelenség oka, hogy a (ii) típusban az igevivő — mivel nem igemódosító — nem ellentétezhető (**vádat emeltek, nem pedig órabért*). Ezért N, nem pedig E értékű az irtó-csüggő szerkezet. Az irtó-kezdő szerkezet így szabályosan felszabadul, és NF kifejezésére válik alkalmassá.

Mint látható, az (i) típusú kapcsolat viselkedése megegyezik a III. osztályú (nem defektív) ige és a ni-alak viselkedésével (pl. *úszni tanul*). Ez érthető is: a III. osztály igeinek (bár hangsúlytalanok) módosítója, mivel bővítménye a ni-alak. Az is világos, hogy a (ii) típusú kapcsolatok igei (hiányosságuktól eltekintve) ugyanúgy viselkednek, mint a segédigék: a segédigéknek a ni-alak nem bővítménye, sőt, ezek szerint nem is módosítója, hanem csak igevivője.

5.4.2. A hangsúlyképtelen ige

Van néhány ige (l. 5.4. táblázat), melyek nem használatosak kezdőhelyzetben, azaz hangsúlyképtelenek. Ez lexikai hiányosság, defektivitás, mely az illető ige önkényes jegye, s más tényezőkkel nem magyarázható. Nem tekintettük osztályalkotó ismérveknek. A hangsúlyképtelenség (nevezhet-

³⁷ Az „igemódosító” terminust itt nem úgy használjuk, mint Ackerman és Komlósy (1983), l. 3. jegyzet.

nénk fókusztilalomnak is) nagy erejű jegy: felülkerekedik még azon a szabályon is, amely az eldöntendő kérdésben lehetővé teszi a végesalak kezdőhelyzetbe hozását; ezért nincs pl. **Véli Gréte tudni a megoldást?*

A magyar igéket — nemcsak a ni-alakkal állókat — általában osztályozni kellene aszerint, hogy kezdőhelyzetben milyen értékűek: Semlegesek (mint a mi II. osztályunk), Folyamatosak (mint a mi III. osztályunk vagy a segédigék) vagy elő sem fordulnak (hangsúlyképtelenek). Pl.:

Érték	Ni-alakos szerkezet	Nem ni-alakos szerkezet
Semleges	' <i>Imád 'kiülni a 'teraszra</i>	' <i>Átadták a 'képet a 'vevőnek</i>
Folyamatos	' <i>Akarom 'látni a 'levelet</i>	' <i>Kenek 'zsírt a 'kenyérre</i>
∅	*' <i>Véli 'tudni a 'választ</i>	*' <i>Ered a 'Bakonyban a 'folyó</i>

A kezdő környezetek létezése és értéke tehát csak érintőlegesen tartozik jelen, szűkebb tárgyú vizsgálatunk hatókörébe. Ezen értékeket ugyanis a mondat egyéb részei is befolyásolhatják. Pl., ha a bővítmény névelőtlen főnévi csoport, akkor a hangsúlyképtelen igék is kerülhetnek irtó-kezdő helyzetbe, NF értékkel: '*Harangzúgást 'véltünk hallani. 'Ered a Hargitában folyó.*

5.4.3. A lapos-kezdő igekötős környezetről [LKe]

A lapos-kezdő környezetben az igekötőtlen, illetve igekötős ni-alak melletti értéket mindenütt összevonva közöltük, mondván (4.4.), hogy a két érték mindig azonos. Ez a II. és a III. osztály tagjainál maradéktalanul igaz, de néhány I. osztálybeli F értéknél nem: ezeknél az igekötős ni-alak melletti kezdőhelyzet (LKe) kevésbé természetes. Például:

(134) '*Lidike 'bírt a 'vinni a 'liszteszsákot. [LK∅ = F]*

(135) (?) '*Lidike 'bírt a 'fölvinni a 'liszteszsákot. [LKe = F]*

Ilyen igék: *bír, kíván, mer, óhaj, tud* 'pouvoir'. Még kérdésesebb az LKe-beli F érték befejező igekötő, különösen *meg* esetén:

(136) *'*Fogunk 'megvenni egy 'üres 'tanyát. [LKe = ∅]*

Ez magyarázható azzal, hogy a befejező igekötő és a Folyamatosság között „szemantikai összeférhetetlenség” áll fenn (l. 3.2.4.2.), s így (136) nem ellenpélda az F értékre, hanem üres adat.³⁸

5.5. Egyéb mondattani szempontok

5.5.1. Összetett (kopulás) igék

Minden igének csak egyetlen igevivője lehet, ezért a ni-alak melletti igék közül azok, melyek már önmagukban igevivő + végesalak felépítésűek, eleve nem lehetnek segédigék. (L. 5.2.2.) Ide tartoznak-e a névszó + kopula

³⁸ További összeférhetetlenségek is vannak, pl. ?'*Fogjuk 'ültetni a 'fákat [LK∅ = F?]*, de ezekért már nem a segédige, hanem a főnévi csoport határozottsága a felelős. (Vö. '*Fogunk 'ültetni 'fákat.*)

felépítésű „összetett igék”? Foglaljuk össze, melyikük melyik osztályba került:

I/A.	I/B.	II/A.	II/B.	II/C.	III.
—	<i>szabad</i> 3 <i>szokás</i> 3	<i>szükséges</i> 3 <i>muszáj</i> 3 <i>hajlandó</i> <i>képes</i> <i>köteles</i>	—	<i>kénytelen</i> <i>kész</i>	—

A III. és a II/B. osztályba — a köznyelvien, illetve írott nyelvien toldalék-félék közé — szükségképpen nem kerülhetett névszó + kopula alakú ige, mert toldalékféle csak igetöví (és személyragozott) ige lehet (5.2.3.). A *kénytelen* és a *kész* az „intenzívek” között van, tehát sosem csügg. A *szabad*-ról és a *szokás*-ról már szoltunk: mindenképpen kivételesek, mert nem igetöví és nem-személyragozott létükre a segédigék között vannak. Nem lehet véletlen, hogy a *szabad* igetövíként is használatos: *szabadott*, *szabadjon* stb., bár ezek az alakok enyhén nem-köznyelvi. A *szokás* mellett e feladatot a *szokott* látja el. A fennmaradó kopulások mind a II/A. csoportba tartoznak: a köznyelvben ezek hangsúlykivánók, az írott nyelvben nem igekötős ige mellett csüggők, a beszélt (illetve a *muszáj* és a *köteles* az alacsony) nyelvben igekötős ige mellett beférkőzők.

Mindez elsősorban akkor igaz, ha a kopula \emptyset alakú, azaz az igealak egyszavas: *át szabad adni*, *át köteles adni*. Explicit kopula mellett — vagyis nem jelentő módon és nem jelen időben — a csüggés jóval ritkább, illetve kevésbé köznyelvi. Ha van, akkor automatikusan inverzióval is jár: a kopula, mint tényleges végesalak, a fókusz után törekszik, s így a névszói tag elé kerül. A köznyelv csak a segédigék esetében (*szabad*, *szokás*) tűri meg a többszavas beférkőzést (bár *lett volna*-val talán ezeket sem). A II/A. csoportbeliek többszavas beférkőzése alacsony stílusú: *!Rá volt képes !lépni*, *!Ki lett volna hajlandó !fizetni*; az igekötőtlen ni-alakon való csüggés még ritkább: *!Szólni volt képes a !főnöknek*.

Az explicit kopulával együtt való beférkőzés magyarázata az, hogy az összetett igealakokban a névszó nem igevivője a kopulának. Persze nem is bővítmény: éppen ellenkezőleg, az igevivő + ige kapcsolatnál s z o r o s a b b kapcsolatot alkot a kopulával, olyasféleképp, mint a belsegédige a segédigével (l. (20)) vagy mint az ige töve a toldalékokkal (l. (22)). A kopula tehát — és ezt nyelvközi tapasztalatok is alátámasztják — különleges ige: lehet „egyszerű” hangsúlykerülő (*Az igazgató volt a főkolompos*), kapcsolódhat igevivőhöz (*Jó lesz vigyáznotok*), végül fél-igei vagy alig névszói elemek mellett a belsegédigéhez hasonló szerepet tölthet be (*ki volt szabad kapcsolni*, *rá lenne képes lépni*).

5.5.2. Parafrázis-viszonyok

Szólnunk kell a ni-alakos szerkezetek lehetséges parafrázisairól is. Parafrázison itt olyan szerkezetet értünk, melynek igazságfeltételei („truth conditions, truth function”) ugyanazok, mint a ni-alakos szerkezetéi, és

szerepelnek benne az eredeti szerkezet „tartalmas elemei”: a ni-tő és az ige valamilyen alakban. Példák:

- (137) *Előd hívta a fiúkat, hogy hokizzanak.*
(138) *Úgy látszott, hogy az őrmester élvezte a helyzetet.*
(139) *Kellett, hogy értesítsük az örökösöket.*

Magát a módszert fenntartásokkal kezeljük, mert eleve feltételezi, hogy a végesalak „tartalmas elem” (mint ahogy a rákérdés eleve feltételezte, hogy a végesalak önálló ige). Pedig a parafrázis éppen ezt volna hivatott eldönteni, ha a segédigék és a főigék szétválasztására akarnánk használni!

Mindeme fenntartások mellett megállapíthatjuk: a segédigék így is elkülönülnek a többi ni-alakkal társuló igétől. Az I. osztály tagjai ugyanis általában nem tűrik a parafrázist, míg a II. és a III. osztálybeliek igen. Ám egy sereg más tényező is közrejátszhat: a nem-személyragozottak közül több parafrazeálható, még az I. osztályban is, vö. (139) és ugyanígy a *szokás, hogy...* és a talán *szabad, hogy...* Egészen másképp, de engedi a parafrázist a *szeretne (szeretné, ha/hogy...)*, a *tud 'savoir' (tudja, hogyan kell/lehet...)* és talán az *óhajt* és a *kíván* (? *A vendég óhajta, hogy pihenessen, A cenzor azt kívánta, hogy láthassa a könyvet*).

A II. osztályból viszont csak két ige nem parafrazeálható: *bátorkodik*, *kénytelen*; a III. osztályból csak a *van* és a *volt* ilyen.

5.5.3. Amikor névszó van a fókuszbán

Környezet-mondatainkban nem szerepeltettünk „bővítményeket”, főleg az egyszerűség kedvéért. A ni-alakos szerkezet után álló bővítmények közömbösek az ige viselkedésére nézve (bár. vö. 5.4.2–3.), és hasonlóképpen érdektelen a bővítmények jelenléte a ni-alakos szerkezet előtt, az előkészítő részben (topikban). Most nézzük meg, hogyan viselkednek igéink, ha a fókuszbán van névszó vagy névszói csoport!

Mivel a segédigék (I.) és a todalékfélék (III.) egyaránt hangsúlykerülők, természetes, hogy lapos mondatokban nemcsak a ni-alak, hanem más fókuszelem után is hangsúlytalanok lesznek: *'cipőt fog 'pucolni, a 'csizmáját fogja 'pucolni, 'vért látszott 'izzadni, a 'házját vélte 'szolgálni.*

A hangsúlykivánó igék közül azok, amelyek önfókuszúak (beleértve a II/C. „intenzív” alosztályt is), sosem engednek lapos mondatban névszót a fókuszbába: **'cipőt utál 'pucolni, *a 'csizmáját imádja 'pucolni.* Az „ingtag” hangsúlykivánó igék (II/A., II/B.), amelyek olykor be, is férkőznek, a névelőtlen főnévi csoportot mint igevivőt megtűrik maguk előtt: *'cipőt szeret 'pucolni,* de a névelős főnévi csoportot nem,³⁹ az után tehát nem csügghetnek: **a 'csizmáját szereti 'pucolni.⁴⁰*

Ezzel végképp bebizonyosodott, hogy a hangsúlykivánásnak két erősségi foka van. Az önfókuszúak (beleértve az intenzíveket) hangsúlykötelő k, míg a II/A. és II/B. igéi csak hangsúlykedvelők.

³⁹ Ez újra azt látszik alátámasztani, hogy névelős főnévi csoport sosem lehet igevivő.

⁴⁰ E mondat csak többszörösen ellentétező értelemben kaphat hangsúlyt az ige előtt és után is: *a 'csizmáját szereti 'pucolni.* L. 3.1.2.2.

6. Összefoglalás

Abból a feltevésből indultunk ki, hogy nem minden magyar végesalak elemzendő önálló igeként (azaz igei csoportként): a végesalak olykor csak része az igei csoportnak. Dolgozatunkban olyan szerkezeteket vizsgáltunk, ahol egy másik, ni-alakban álló ige is szerepel. Kidolgoztuk azokat a mondatnyi ismérveket, amelyek alapján formálisan eldönthető: mely végesalakok játszanak alárendelt szerepet a ni-alak mellett. Az ilyen végesalakokat — számos más nyelv nyelvtanának szóhasználatát követve — segédigéknek neveztük.

A segédigeség eldöntéséhez megvizsgáltuk: állhat-e a kérdéses ige lapos, illetve irtó prozodiánál kezdő, illetve csüggő helyzetben. Mindezt kétszer próbáltuk ki: igekötőtlen, illetve igekötős ni-alak mellett. A segédigék prozodiailag hangsúlytalanságra, szórendileg pedig közvetlenül a fókusz utáni helyzetbe törekszenek. E két feltétel együttes teljesülését csüggésnek neveztük. Igekötős ni-alak mellett a csüggés beférkőzőként jelenik meg.

Fontos tanulság, hogy az irtó környezetben mutatott viselkedés gyengébb bizonyíték, mint a laposban mutatott, mivel az előbbit többnyire felülkerekedő szabályok írják elő, nem pedig a végesalak tulajdonságai. Ez alól csak a központi segédigék kivételek, amennyiben csüggési hajlamuk a nyomatékosítás felülkerekedő szabályát is „legyőzi”.

A segédigeség önkényes lexikai jegy, mely mással (pl. a végesalak jelentésével) nem magyarázható. Nem függ össze a tárgyias ragozás lehetőségével, sőt a személyragozhatósággal (s az ezzel összefüggő *-nak/-nek* ragos cselekvővel) sem. Összefügg viszont bizonyos mértékig az igetövűséggel: a nem-igetövűek (kopulások) a köznyelvben nem segédigék, hanem hangsúlykívánók — két fontos kivétellel: *szabad*, *szokás*. Összefüggni látszik továbbá a parafrázis-viszonyokkal, amennyiben a segédigék többsége nem parafrázálható (kivéve a nem-személyragozottak s még egy-kettő).

A segédigék mellett a ni-alak nem bővítmény, hanem igevivő: a kettő együtt alkotja az igei csoportot. Az igevivő segédigéknél nem is igemódosító. Az igevivő maga is lehet igevivő + ige (azaz igekötő + ni-tő) felépítésű; a segédige ekkor az igevivő igevivője (az igekötő) után kerül: ez a beférkőzés magyarázata.

Bizonyos segédigék egy másik segédigét módosíthatnak, mely ilyenkor *ni*-alakba kerül, de nem lesz igevivői szerepű: a két elem együtt „ér” egy segédigét, s együtt is férkőznek be (*rá fog kellenni lépni*). Hasonlóképp működik a nem-igetövűek segédigéi használatakor a kopula (*rá volt szabad lépni*).

A segédigék nemcsak csüggő környezetben használhatók. Hasonlatosan a hangsúlykerülő igékhez (III. osztály), kezdőhelyzetben is állhatnak: ekkor Folyamatos beszédértékűek. Irtó-kezdő helyzetben igekötős ni-alakkal (illetve a központi segédigék minden ni-alakkal) Nyomatékos-Folyamatos értékűek.

Mindehhez célszerűnek látszott a fókusz olyan felfogása, mely a fókusz létét lapos mondatban is elismeri, pontosabban szükséges volt az irtó és a lapos mondatok elkülönítése. A fókusz a végesítő elem (igerag) előtti első hangsúlyos elem. Az általunk leírt segédigék alighanem részei egy nagyobb igeosztálynak, melynek tagjai meghatározott igevivők mellett semleges mondatban csüggő viselkedésűek, tehát a fókusz után állnak.

6.1. Összefoglaló táblázat

I. Segédigék (csüggők—beférkőzők)		II. Hangsúlykivánó igék (csügghetetlenek)		III. Hangsúlykértülő igék (toldalékfélék)	
I/A. Központi segédigék (Nyomatékosban csüggők)	I/B. Másodlagos segédigék (Nyomatékosban kezdők)	Hangsúlykedvelők			Hangsúlykövetelők II/C.
		II/A.	II/B.		
<i>akar</i> <i>jog</i> <i>kell/kéne 3</i> <i>szokott</i> <i>tetszik 3</i> <i>tud 'pouvoir'</i>	<i>bír</i> <i>kezd</i> <i>kíván</i> <i>lehet 3</i> <i>mér</i> <i>óhajt</i> <i>próbál</i> <i>szabad + van 3</i> <i>szándékozik</i> <i>szeretne</i> <i>szokás + van 3</i> <i>tud 'savoir'</i> <i>talál ☐</i> <i>(mélőztatik)</i>	<i>hajlandó + van</i> <i>illik 3</i> <i>képes + van</i> <i>sikerül 3</i> <i>szükséges + van 3</i> <i>szerep</i> <i>köteles + van</i> <i>muszáj + van 3</i> <i>Kétcselekvőjűek</i> <i>enged</i> <i>hogy</i> <i>segít</i>	<i>igyekszik</i> <i>iparkodik</i> <i>készül</i> <i>tartozik</i> <i>törekszik</i> <i>(kegyeskedik)</i>	<i>bátorkodik</i> <i>imád</i> <i>kénytelen + van</i> <i>kész + van</i> <i>siet</i> <i>Igekötősök</i> <i>(elfelejt stb.)</i> <i>Tagadó értelműek</i> <i>(fél stb.)</i> <i>Névszó + kopula</i> <i>(jó + van 3 stb.)</i>	<i>kényszerül ☐</i> <i>látszik ☐</i> <i>tanul</i> <i>vágyik ☐</i> <i>van</i> <i>volt</i> <i>vél ☐</i> <i>Kétcselekvőjűek</i> <i>(hall stb.)</i> <i>Mozgásigék</i> <i>(megy stb.)</i>

(Megjegyzés: = hangsúlyképtelen)

Szakkifejezések jegyzéke

alany 1. az alanyeset ragjával ellátott főnévi csoport; 2. alanyi funkciójú főnévi csoport
állítmányi csoport a mondatnak az a közvetlen összetevője, amely a ragozott igét tartalmazza 1.2.1

befejező (használói) igekötő olyan igekötő, amely az igehez képest nem módosító szerepet tölt be (a módosításról l. 5.4.1.)

beférkőzés a csüggés alelete: az igevivő megszakított összetevőt alkot, az ige az igevivő első feléhez (az igevivő igevivőjéhez) tapadva csügg 2.1.1.2.

belsőigéje az olyan igék végesalakrésze, melyek önmagukban ni-alak + végesalak felépítésűek 2.1.3.

beszéderők a mondat funkcionális, a beszédben betöltött szerepe, mely lehet:

Ellentétező ~ benne egyetlen „új” elem van, amelyet egy ugyanilyen funkciójú, előbb már említett elemmel állítunk szembe 3.1.2.

Fenntartásos ~ olyan Ellentétező vagy Nyomatékos beszéderők, amellyel egyúttal jelezzük, hogy — a kontrasztív topikban álló elem tekintetében — a mondat nem fejezi ki a teljes és hiteles igazságot 3.1.1.

Folyamatos ~ a Semleges beszéderők egyik válfaja, amely azonban általában a Semlegesnél korlátozottabb, igénként változó használatú (pl. folyamatos aspektus, nyitómondat) 3.2.4.1., 5.4.

Nyomatékos ~ a mondat minden eleme ismert a párbeszédből, de igazságával kapcsolatban kételyek merültek fel; a Nyomatékos mondat az állítás igénylő megerősítése 3.1.3.

Nyomatékos-Folyamatos ~ úgy viszonyul a Nyomatékoshoz, mint a Folyamatos a Semlegeshez, jelentése általában 'volt/lesz már/még rá példa, hogy...' 3.2.4.2.

Semleges ~ különösebb előzményt vagy folytatást nem igénylő vagy ígérő mondat bővítmény az állítmányi csoportnak olyan közvetlen összetevője, amelyben nincs ragozott ige 1.2.1.

cselekvő l. **alany** 2.

csüggés az az eset, amikor a ragozott ige a fókuszban álló igevivő után hangsúlytalanul áll 2.1.1.

csügghetetlenek l. hangsúlykivánó igék

csüggő helyzet olyan környezet, amelyre a csüggés jellemző 3.

egybefüggő elrendezés olyan környezet, amelyben a ni-alak a saját igekötőjéhez tapad 3.

értéktábla egysoros táblázat, amelyet minden vizsgált igről kitöltöttünk. Az oszlopok a különböző környezeteknek felelnek meg, a metszéspontokban a beszéderők szimbólumai 4.4.

explicit kopula a kopulának mindazok az alakjai, amelyek nem \emptyset alakúak (vagyis nem kijelentő mód, jelen idő, 3. személyűek)

felszabaduló kezdőhelyzet olyan igék kezdőhelyzete, amelyek csüggő helyzetben is előfordulnak 3.2.4.

fókusz 1. az igerag előtti első főhangsúlyos elem; 2. az a pozíció, amelyben ez az elem áll
hangsúlykedvelő igék olyan igék, amelyek kezdőhelyzetben semlegesek, de lapos prozodiával is tagadhatók 5.5.3.

hangsúlyképtelenek olyan igék, amelyek nem fordulnak elő felszabaduló kezdőhelyzetükben 5.4.2.

hangsúlykerülő igék olyan igék, amelyek nemcsak igevivő, hanem bővítmény után is csügghetnek 5.2.3.

hangsúlykivánó igék a hangsúlykedvelő és a hangsúlykövetelő igék együttléve 5.2.2.

hangsúlykövetelő igék olyan igék, amelyek kezdőhelyzetben semlegesek, és csak irtó prozodiával tagadhatók

határozói (használói) igekötő olyan igekötő, amely az igét módosítja (a módosításról l. 5.4.1.)

ige l. 1. **végesalak**; 2. azonos a hagyományos szófaji kategóriával

igei csoport az állítmányi csoportnak az a közvetlen összetevője, amely a ragozott igét tartalmazza 1.2.1.

igemódosító az igevivőnek az a fajtája, amely módosítja az igét (a módosításról l. 5.4.1.)

igetövi ige olyan végesalak, amely a hagyományos értelemben is ige 1.4.1.

igevivő az igei csoportnak olyan (nem kötelező) közvetlen összetevője, amelyben nincsen ragozott ige 1.2.1.

intenzív értelmű igék a hangsúlykövetelő igéknek az a fajtája, amely nem igekötős, nem tagadó értelmű és nem névszó + kopula felépítésű 5.3.2.

irtóhangsúly olyan főhangsúly, amely után külső határ (l. Varga 1981) közbeiktatása nélkül nem következhet újabb főhangsúly, kivéve a többszörösen ellentétező mondatokat **2.1.1.1.**

irtó prozódia az olyan mondatok prozódiaja, amelyekben legalább egy irtóhangsúly van **2.1.1.1.**

kezdőhelyzet olyan környezet, amelyben a végesalak az élen áll (és hangsúlyos, hiszen a magyarban nincs ige-proklízis) **3.**

kétszelekvőjű szerkezet olyan szerkezet, amelyben a végesalaknak és a ni-alaknak két különböző cselekvője van **1.1.**

kívülről irtott környezet olyan környezet, amelyben az irtóhangsúlyú elem megelőzi az igei csoportot, és kiirtja ennek hangsúlyát **3.1.**

környezetek az általunk vizsgált végesalakoknál a következők voltak:

L- lapos prozódiajú környezetek

I- irtó prozódiajú környezetek

-K- kezdőhelyzet

-C- csüggő helyzet

-Ø igekötő nélküli ni-alak

-e egyenes elrendezésű igekötős ni-alak

-b beférkőző környezet

központi segédigék olyan segédigék, amelyek az ICØ környezetben Nyomatékos beszédértékű mondatot alkothatnak **5.2.1.**

lapos prozódia az olyan mondatok prozódiaja, amelyekben nincs irtóhangsúly **2.1.1.1.**

másodirtó környezet olyan környezet, amelyben a ni-alak a kontrasztív topikban van **3.1.1.**

másodlagos segédigék nem-központi segédigék **5.2.1.**

ni-alak az igék hagyományosan infinitívusznak nevezett alakja

önfókuszú igék 1. a hangsúlykövetelő igéknek az a fajtája, amelyben explicit fókusz-elemet találunk (igekötősök és névszó + kopula felépítésűek); 2. a hangsúlykövetelő igék, vagyis azok, amelyekben explicit vagy implicit fókusz-elem feltételezhető **5.2.2., 5.3.2.**

öntárgyas ragozás a tárgyas ragozásnak az a fajtája, amikor a végesalak nem a ni-alak tárgyának, hanem saját tárgyának, a ni-alak alanyának határozottegághoz igazodik **1.4.5.**

összetett ige névszó + kopula vagy névszó + ige felépítésű ige **1.4.1., 5.5.1.**

segédige olyan ige, amelynek a ni-alak igevivője lehet, de bővítménye nem. A segédige „új”-ként is lehet hangsúlytalan **5.2.1.,** meghatározásukat l. **4.1.** alatt

stílusrétegek a köznyelvitől eltérő nyelvi rétegek:

-b beszélt nyelvi

-i írott nyelvi

-a alacsony.

személyragozott ige olyan ige, amely nemcsak egyes szám 3. személyben állhat **1.4.2.**

szubjektívus a nem személyragozott igék cselekvőjének megjelölésére szolgáló eset.

Ni-alakos szerkezetek esetében alakilag megegyezik a datívusszal **1.4.3.**

toldalékképzés olyan hangsúlykerülő igék, amelyek nem férkőznek be, vagyis az igei csoport végén állnak **3.2.3.**

többszörösen ellentétező mondat olyan ellentétező mondat, amelyben több „új” elem van rendre azonos funkciójú elemekkel szembeállítva **3.1.2.2.**

végesalak (verbum finitum) igei személyragot viselő szó

A Magyar Tudományos Akadémia
Irodalomtudományi Intézete,
Budapest

A Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézete,
Budapest

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Angol Nyelvi és Irodalmi Tanszék,
Budapest

A Magyar Tudományos Akadémia
Zene-tudományi Intézete,
Budapest

Irodalom

- Ackerman, Farrell—Komlósy András: *Néhány lépés a magyar szórend megértése felé* (Kézirat, Budapest, 1983. MTA Nyelvtudományi Intézete).
- Antal László: *Egy új magyar nyelvtan felé* (Budapest, 1977).
- Brassai Sámuel, A magyar mondatról 2–3.: *Akadémiai Értesítő* 3. 3–128, 173–409 (1863–1865).
- Fogarasi János, Ἐϋρηκα: *Athenaeum* 2. 193–198, 241–249, 289–297 (1838).
- Gaál Edit, Leíró nyelvtani vázlatok: *Magyar Nyelv* 75. 416–421 (1979).
- Ginter Károly, Leíró nyelvtanunk és a magyar mint idegen nyelv oktatásának két kérdése: *Magyar Nyelvőr* 97. 77–80 (1973).
- Hetzron Róbert, Ízeltő a magyar tonoszintaxisból: A magyar nyelv grammatikája: *Nyelvtudományi Értekezések* 104. 389–398 (1980).
- Keszler Borbála, Elmélet és gyakorlat viszonya az igenevek mondatbeli szerepének tárgyalásában: *Nyelvtudományi Értekezések* 104. 481–489 (1980).
- Kiefer Ferenc: *On Emphasis and Word Order in Hungarian* (The Hague, 1967. Mouton).
- , On the Problem of Word Order: *Progress in Linguistics* (Bierwisch, M.—Heidolph, K. E., szerk., The Hague, 1970. Mouton) 127–142.
- É. Kiss Katalin, A magyar mondatok egy szintaktikai modellje: *Nyelvtudományi Közlemények* 80. 261–286 (1978).
- , Structural Relations in Hungarian, a „Free” Word Order Language: *Linguistic Inquiry* 12. 185–213 (1981).
- : *A magyar mondat szerkezet generatív leírása. Nyelvtudományi Értekezések* 116. (Budapest, 1983).
- Komlósy András, Fókuszban az igék: *E kötetben* 171–182 (1989).
- Lehr Albert, Tárgyatlan igék tárgyas ragozása: *Magyar Nyelv* 1. 127–130 (1905).
- A mai magyar nyelv* (= MMNy). Szerk. Bencédy József—Fábián Pál—Rácz Endre—Velcsöv Mártonné (Budapest, 1968).
- A mai magyar nyelv rendszere I–II.* (= MMNyR). Szerk. Tompa József (Budapest, 1961–1962).
- Majtyinszkaja, K. E.: *Бенгерский язык I, III.* (Moszkva, 1955, 1960).
- Molecz Béla, A módosító igék és névszók szórendje: *Magyar Nyelvőr* 43. 97–105, 145–152, 201–207, 241–249 (1914).
- Péter János: *Az igenevek használata* (Gyulafehérvár, 1894).
- Rácz Endre—Takács Etel: *Kis magyar nyelvtan* (Budapest, 1966).
- Simonyi Zsigmond, A szavak összetétele a magyarban 5.: *Magyar Nyelvőr* 4. 341–345 (1875).
- : *A magyar szórend* (Budapest, 1903).
- Szabolcsi Anna, Az aktuális mondattagolás szemantikájához: *Nyelvtudományi Közlemények* 82. 59–82 (1980).
- : *A verbum finitum ragozását meghatározó tárgyról infinitivusi bővítmeny esetén* (Kézirat, Budapest, 1981).
- Szamosi, Michael, On a Surface Constraint in Hungarian: *Syntax and Semantics* 7. (McCawley, J., szerk., New York, 1976. Academic Press) 409–425.
- Szeglet István, A főnévi igenév Arany Jánosnál: *Magyar Nyelvőr* 34. 130–140, 244–247, 292–300 (1905).
- Tompa József, „Kettős tárgy – kettős alany?": *Nyelvtudományi Közlemények* 56. 129–149 (1954).
- Varga László, A magyar intonáció – funkcionális szempontból: *Nyelvtudományi Közlemények* 83. 313–339 (1981).
- , Két szintaktikai pozícióról: *Magyar Nyelv* 78. 159–169 (1982).
- , Hungarian Sentence Prosody: An Outline: *Folia Linguistica* 17. 117–151 (1983).
- Velcsöv Mártonné, Néhány megjegyzés Antal Lászlónak „Gondolatok a magyar igeről” című cikkéhez: *Magyar Nyelv* 58. 323–326 (1962).
- Veres Ignác, A magyar segédigék: *Magyar Nyelvőr* 22. 161–167 (1893).
- Verseghy Ferenc: *A magyar nyelv törvényeinek elemzése* (Pest, 1817).
- Vörös József, Az igekötő szórendjének mondatjelentés-megkülönböztető szerepe: *Magyar Nyelvőr* 97. 416–422 (1973).
- Wacha Balázs, Az „aspektualitás” és tanítása: *Magyar Nyelvőr* 107. 149–165 (1983).